

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE ŞEKER POLİTİKASI VE ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ (1923-1938)*

Nadir YURTOĞLU**

Öz

Bu araştırmada Atatürk Döneminde (1923-1938) Türkiye'de uygulanan şeker politikasıyla bu politikanın ekonomiye olan etkileri ele alınmıştır. Konu; Atatürk Döneminde şekerle ilgili yapılan yasal düzenlemeler; şeker üretim faaliyetleri ve şeker sanayisinin ulusal ekonomiye katkıları adlı üç bölümden meydana gelmiştir. Çalışmanın kaynaklarını, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, TBMM Zabıt Ceridesi ve Kanunlar Dergisi, Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları, süreli yayınlar, kitap, makale ve tezler oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şöyledir: Atatürk Döneminde şeker konusunda yasal boşluğu gidermek maksadıyla kanuni düzenlemelere gidildiği bilinmektedir. Bunlardan 5 Nisan 1925 tarih ve 601 sayılı Kanun ile ihtiyaç duyulan şekerin ülkede üretilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Akabinde 26 Kasım 1926 tarihinde Alpullu, 17 Aralık 1926'da Uşak, 5 Aralık 1933'te Eskişehir ve 19 Ekim 1934'te ise Turhal şeker fabrikaları faaliyete geçirilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının oluşturduğu travmanın etkisini ortadan kaldırmak ve şeker tüketimini artırmak maksadıyla 8 Haziran 1935'te Bakanlar Kurulu Kararıyla dört fabrika ve şirketinin birleştirilmesiyle teşkil edilen Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin sözleşmesi onaylanmıştır. Bu şirketin faaliyetiyle pancar ekici sayısı, ekim alanı, işlenen pancar ile üretilen kristal ve küp şeker miktarında artışlar sağlanmıştır. Ayrıca şeker sanayisinin çiftçi donatımı ve kredisiyle tarım tekniği, hayvancılık, istihdam ve milli gelire destek temin etmesiyle de milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Şeker Politikası, Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ, Şeker Pancarı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, (nyurtoglu@kastamonu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-7478-3149).

SUGAR POLICIES IN TÜRKİYE DURING THE ATATÜRK PERIOD AND THEIR IMPACT ON THE NATIONAL ECONOMY (1923-1938)

Abstract

This study investigated the sugar policies in Türkiye during the Atatürk Period (1923-1938) and their effects on the national economy. The topic consists of three parts: (1) Legal regulations around sugar during the Atatürk Period, (2) sugar production activities, and (3) contributions of the sugar industry to the national economy. Data were collected from the documents of the Presidency of the Republic Archives, the Journal of the Minutes of the Grand National Assembly of Türkiye and the Journal of Laws, the Official Gazette of the Presidency, statistical yearbooks, periodicals, books, articles, and theses. The results are as follows: Legal regulations were introduced to address the legal gap around sugar during the Atatürk Period. With Law No. 601, dated April 5, 1925, efforts were initiated to produce the sugar needed in Türkiye. Then, Alpulu (November 26, 1926), Uşak (December 17, 1926), Eskişehir (December 5, 1933), and Turhal (October 19, 1934) sugar factories were put into operation. On June 8, 1935, the Council of Ministers approved the contract of the Turkish Sugar Factories TAŞ, which was formed by merging four factories and companies to eliminate the trauma caused by the 1929 World Economic Depression and to increase sugar consumption. The activities of this company led to an increase in the number of beet planters, the planting area, the amount of beets processed, and the amount of crystal and sugar cubes produced. In addition, the sugar industry made significant contributions to the national economy by supporting agricultural techniques, animal husbandry, employment, and national income through farmer equipment and credit.

Keywords: *Atatürk Period, Sugar Policy, Turkish Sugar Factories, Sugar Beet, 1929 World Economic Crisis.*

Giriş

İnsanoğlunun en eski tat maddelerinden biri olan şeker kamışı öz suyu MÖ 400 yıllarında Hindistan’da kullanıldıktan sonra batıya doğru yayılmıştır.¹ 18. yüzyıla kadar kamıştan üretilen şekerin 1786’da Carl Achard tarafından fabrikasyon usulü ile pancardan elde edildiği bilinmektedir.²

İspanyol ve Portekizlilerin Amerika’dan düşük fiyatlarla bu maddeyi temin etmesi Avrupa’da şeker tüketimini artırmıştır. Bu tüketimin ardından Avrupalılar lüks bir madde olan şekeri sıcak ülkelere yüksek fiyatlarla getirmiş, kahve ve çay kullanımının artmasıyla birlikte 17. yüzyılda bu kıtaya yapılan şeker ithali de artmıştır.³

Kapitülasyonlar nedeniyle yerli sanayinin gelişemediği Osmanlı Devleti’nde şeker fabrikası kurma yönünde birkaç teşebbüse geçilmişse de çeşitli sebeplerle sonuçsuz kalmıştır. Bunlardan ilki Müşir Necip Paşanın girişimi olmuştur. Bu şahıs 1839 yılında Almanya’dan İstanbul’a şeker sanayisi ile ilgili alet ve makine getirmişse de vefatı bu teşebbüsüne mani olmuştur. Bu tarihten itibaren pancar yetiştirmek için Fransa ve Almanya’dan gönderilen tohumlarla ülkenin çeşitli bölgelerinde deneme çalışmaları yürütülmüştür.⁴

Osmanlı Devleti’nde şeker fabrikası kurma yolunda ikinci girişim Hassa Müşiri Rauf Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu şahsın Uzunköprü’deki çiftliğinde yetiştirdiği pancarların Avrupa’da yapılan tahlillerde iyi sonuç vermesi, 1900 yılında hükümetten fabrika kurma imtiyazı alıp inşası için yabancı kuruluşlara başvurmasına yol açmıştır. Ancak kapitülasyonların uygulanması ve ithalat vergisinin artırılmamasından kaynaklanan rekabet ortamının oluşturulmayışı fabrikanın kuruluşuna ket vurmuştur.⁵

15 Eylül 1916 tarihinde gümrük resminde *Özel Tarife* uygulamasına geçilmesi sürecinde Ziraat Nazırı Mustafa Şeref tarafından şeker sanayisi için

1 Şeker kamışı öz suyundan önce balın en eski bir tat maddesi oluşuyla ilgili bkz: Kemalettin Şenocak, “Tarih Boyunca Bal”, *Arı Maya*, C.2, S.16, Ağustos 1954, s. 13; Şekerin üretimi ve dünyaya yayılışı hakkında bilgi almak için bkz: İhsan Abidin, *Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934, s. 2.

2 Afif Gediz, *Şeker Pancarı Ziraatının Türkiye Zirai ve İktisadi Bünyesindeki Yeri*, Türkiye Şeker Fabrikası AŞ Yayınları, Ankara, 1961, s. 9; “Türk Şeker Sanayii”, *Tarım ve Köy*, S.132, Mart-Nisan 2000, s. 35; Şeker, türleri itibarıyla bitkilerde bulunurken, albumin ve yağlar insan ve hayvanların önemli gıdası olmuştur. Baha Esat Tekand, “Şeker”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, s. 340.

3 Refii Şükrü Suvla, “Bugünkü Harp Karşısında Dünya’da ve Türkiye’de Şeker Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.2, 1940, s. 473.

4 Abdullah Türkoğlu, “Türkiye’de Şeker Politikası”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.12, S.3-4, 1951, s. 109.

5 Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 109; Beyaz ve kırmızı pancarın M.Ö. 1.000 yıl önce Sicilya’da rastlandığı ve buradan Fenikeliler vasıtasıyla taşındığı rivayet edilmektedir. Baha Esat Tekand, “Şeker Pancarı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, s. 345.

yasa tasarısı hazırlanıp bir Alman grubu tarafından fabrika kurma teşebbüsüne girilmişse de Birinci Dünya Savaşından Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle ayrılması bu girişime de mani olmuştur.⁶

Savaş yıllarında ülkede şeker yokluğu bu tüketim maddesini gıdanın ötesinde aranan lüks bir meta hale getirmiştir. Bu bağlamda ülke ihtiyacının giderilmesi için Rusya'dan toz, Hollanda ve Avusturya'dan ise kesme şeker satın alınmaya başlanmıştır. Bir okka şekerin dört liraya kadar yükseldiği savaş yıllarında, Hükümet bu metanın sıkıntısını ortadan kaldırmak maksadıyla 19 Haziran 1918'de üç maddelik bir kararname yürürlüğe koymuştur. Bu kararname ile şekerin, İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından dış ülkelerden temin edilmesi kararlaştırılıp, ithalat ve fiyatı devlet kontrolü altına alınmaya çalışılmıştır.⁷

Atatürk Döneminde şeker politikasıyla ilgili bilimsel çalışmalar kaleme alınmasına rağmen, bu politikanın ortaya konulmasında yeterli tablo ve sayısal verilere yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca bu dönemde uygulanan şeker politikasının ülke ekonomisine etkilerinin ele alınmayışının yine literatürde bir boşluk meydana getirmesi bu çalışmanın yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

1. Atatürk Döneminde Şekerle İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Atatürk Döneminde şeker konusunda yasal boşluğu gidermek maksadıyla kanuni düzenlemelere gidildiği bilinmektedir. 5 Nisan 1925 tarih ve 601 sayılı Şeker *Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkında Kanun* bunlardan ilkinin teşkil etmiştir. Bu Kanunla Türkiye'de kurulacak şeker fabrikalarına tanınacak ayrıcalık ve muafiyette Hükümete yetki verilmiştir. Birbirine yakın beş vilâyetin sınırlarına girmemek kaydıyla fabrikanın çevre ihtiyacını karşılaması büyüklüğüne göre kullanacağı pancar veya sair ham maddelerin devamlı olarak yetişmesine uygun ve yeterli miktarda araziye içermek üzere Ticaret Bakanlığının belirleyeceği çevreler kapsamında yirmi beş yıl süreyle şeker fabrikalarına tesis ve işletme imtiyazı verilmiştir.⁸ Bu kanunla ihtiyaç duyulan şekerin ülkeden temin edilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır.⁹

6 Türkoğlu, a.g.m., s. 109.

7 Mehmet Karayaman, "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.28, S.82, Mart 2012, ss. 55-56.

8 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C.3, 05.04.1341, s. 129; *Resmi Gazete*, S.92, 14 Nisan 1341, ss. 62-63; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C.17, 05.04.1341, s. 113; Mehmed Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 34; Edanur Çekin, *Türkiye'de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Amasya Şeker Fabrikası*, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya, 2021, s. 18.

9 Şevket Süreyya (Aydemir), "Şeker İstiklali ve 160.000 ton Türk Şekeri", *Kadro*, S.11, İkinci Teşrin 1932, s. 5.

Bu dönemde yürürlüğe giren yasalardan ikincisini 25 Ocak 1926 tarihinde kabul edilen 724 sayılı *Şeker İnhisarı Hakkında Kanun* oluşturmuştur. Bu kanunla Türkiye’de şeker ithali Hükümetin tekeli altında gerçekleşmiştir. 5 Nisan 1925 tarihli Yasa gereğince Hükümet, tesis edilecek şeker fabrikalarının üretimini dış ülkelerden getirdiği şekerin beşinci maddede yazılı maliyet fiyatıyla, satın almaya zaruri kılınmıştır.¹⁰

15 Şubat 1926 tarih ve 741 sayılı *Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarına Ait İptidai Sermaye Hakkında Kanun* şekerle ilgili kabul edilen yasalardan bir diğerini oluşturmuştur. Bu yasayla 25 Ocak 1926 tarihli Kanun gereğince teşkil edilecek şeker, petrol ve benzin inhisar idarelerinin işlemlerini yürütmeye gerekli ilk sermayeye karşılık olmak üzere Maliye Bakanlığının 1925 yılı bütçesine dört milyon lira ödenek ilâve edilmiştir.¹¹

16 Haziran 1930 tarihine gelindiğinde 1709 sayılı *Şeker Şirketine İştirake ve Avans İtasına Dair Kanun* kabul edilmiştir. Bu kanunla mevcut şeker fabrikalarındaki talebe karşılık olmak üzere, millî bankaların teşkil edecekleri yeni şeker şirketine iki buçuk milyon lira sermaye konularak bir buçuk milyon lira avans verilmesine Maliye Bakanı yetkili kılınmıştır.¹²

2 Temmuz 1932 tarih ve 2054 sayılı *Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun* şekerle ilgili yapılan yasal düzenlemelerden bir diğerini meydana getirmiştir. Bu kanunla mevcut vergilere ilâveten malî bir menfaat amacı gütmemek şartıyla Hükümet çay, şeker ve kahvenin ülkeye ithalini tek elden idareye yetkili kılınmıştır. Ancak bunları ülkeye getirmek isteyenlere ithal edecekleri maddelerin değerine denk olarak Türk malı çıkarmak şartıyla izin verilebilmiştir. 31 Mayıs 1932 tarihine kadar yapılan sözleşmelere dayanılarak gelecek ve bu kanunun yayınlanma tarihinde gümrüklere gelen şeker, kahve ve çay muaf tutulmuştur.¹³

2 Mayıs 1935 tarihinde yürürlüğe giren 2699 sayılı *Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkındaki 14 Nisan 1341 Tarih ve 601 Sayılı Kanunun 8. Maddesinin Kaldırılmasına Dair Kanun* ile da adı geçen madde kaldırılmıştır.¹⁴

Atatürk Döneminde yürürlüğe giren 12 Haziran 1935 tarih ve 2785 sayılı *Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun* ile ülkedeki şeker fabrikalarının

10 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C.4, 25.01.1926, s. 92; *Resmi Gazete*, S.290, 6 Şubat 1926, s. 943; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C.21, 25.01.1926, s. 285.

11 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C.4, 25.02.1926, s. 119; *Resmi Gazete*, S.306, 24 Şubat 1926, s. 1014; 741 sayılı Kanunun TBMM oylaması için bkz. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C.22, 15.02.1926, s. 215.

12 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C.8, 16.06.1930, s. 850; *Resmi Gazete*, S.1524, 19 Haziran 1930, s. 9117.

13 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.11, 02.07.1932, s. 846; *Resmi Gazete*, S.2143, 6 Temmuz 1932, ss. 1691-1692; 2054 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için bkz. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C.9, 02.07.1932, s. 454.

14 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C.15, 02.05.1935, s. 85; *Resmi Gazete*, S.2996, 7 Mayıs 1935, s. 5153; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C.3, 02.05.1935, s. 9.

yıllık üretimi Hükümetçe belirlenmiştir. Senelik üretimi elli beş bin tona varıncaya kadar şekerin kilosundan (4,10) kuruş istihlâk vergisi alınmıştır. Ancak kanunun yayın tarihinde mevcut stokların zararını telâfi için dâhilde üretilip satılacak şekere, miktarı iki yüz bin tona varıncaya kadar bu vergiden (1,4) kuruş indirim yapılmıştır. Dış ülkelerden ithal edilecek miktarı Hükümetçe belirlenen şekerlerden kilogramda 15 kuruş gümrük resmi alınmıştır.¹⁵

Son olarak 25 Ocak 1937 tarih ve 3101 sayılı *Şeker İstihlâk ve Gümrük Resimleri Hakkındaki 2785 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun* ile adı geçen yasanın birinci maddesi şöyle değiştirilmiştir:

Yıllık 65 bin ton üretim esasına göre, fabrikalardan elde edilecek şekerin kilosundan 5 kuruş tüketim vergisi alınır. Üretimin 65 bin tondan az olduğu yıllarda her yüz ton için bu vergiye 0,0195 kuruş indirim ve fazla olduğu yıllarda ise 0,01 kuruş ilave edilir. 100 tonun kesirleri vergi tespitinde bir sonraki yıl üretimine ilâve edilmek üzere terkedilir. Bir yıllık üretim için yukarıdaki fıkralara göre belirlenen vergi oranı o yılki satışla birlikte uygulanıp bitene kadar devam eder. Ancak 12 Haziran 1935 tarihinde mevcut stokların zararını telâfi için ülkede üretilip bu tarihten sonra satılan şekerlerden iki yüz bin tona ulaşınca kadar kanunla tespit edilen vergi oranlarına kilogramda 1,40 kuruş ayrıca indirim yapılır.¹⁶

2. Şeker Üretim Faaliyetleri

Atatürk Döneminde şekerle ilgili yapılan yasal düzenlemelere ilave olarak üretim faaliyetlerine de girilmiştir. Türkiye’de şeker sanayisinin kuruluşu, ihtiyacın karşılanmasıyla birlikte tarıma pancar gibi önemli bir bitkinin girmesine de vesile olmuştur.¹⁷ Bu sanayide ilk işlem, pancarın %15’inin işlenmiş duruma getirilip %85’inin artık şeklinde küspe, melas ve kireçli çamur madde halde yeniden ziraata kazandırılması olarak bilinmektedir. Bu nedenle şeker fabrikalarının kurulmaya başladığı 1926 yılından itibaren pancar ekimine özen gösterilmiştir.¹⁸

15 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C.15, 12.06.1935, s. 609; *Resmi Gazete*, S.3030, 17 Haziran 1935, s. 5344; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C.4, 12.06.1935, s. 151; Atatürk Döneminde 16 Kasım 1936 tarih ve 3065 sayılı *Tütün İnhisar İdaresinin 1925 - 1930 ve İspirto ve İspirto İçkiler İnhisar İdaresinin 1927 - 1930 ve Mülga Gaz ve Şeker İnhisar İdarelerinin 1925 -1930 Yıllarına Ait Bilanço ve Kâr ve Zarar Hesaplarının Tasdiki Hakkında Kanun* da yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun ayrıntıları için bkz: TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C.17, 16.11.1936, s. 41; *Resmi Gazete*, S.3471, 28 Kasım 1936, s. 7375; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C.13, 16.11.1936, ss. 40-41.

16 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C.17, 25.01.1937, s. 151; *Resmi Gazete*, S.3517, 26 Ocak 1937, s. 7581; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C.15, 25.01.1937, s. 89.

17 Sait Tahsin Tekeli, “Türkiye’de Yerli Endüstri ve Karakterleri”, *Dönüm*, S.37, Kânunusani 1936, s. 12; Sait Tahsin Tekeli, “Türkiye’de Yerli Endüstri ve Ham Madde Meselesi”, *Dönüm*, S.39, Mart 1936, ss. 110-111.

18 Turgut Yazıcıoğlu, “Ziraat Sanayi, Esas Karakteri ve Türkiye İçin Önemi”, *Ziraat Dergisi*, S.130, Şubat 1955, s. 5; İlhan Tekeli; Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 153.

Öte yandan Başbakan Celal Bayar'ın, Cumhurbaşkanı Atatürk adına 1 Kasım 1938'de TBMM'nin açılış konuşmasında yaptığı konuşmaya göre, Birinci Beş Senelik Sanayi Plânı (1934-1938) başarıyla tamamlanmak üzeredir. Ayrıca üç yıllık maden programının bir kısmını da içine almak ve şeker sanayisini de genişletmek suretiyle makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri, ev mahrukatı sanayisi, liman inşası, nakliye vasıtalarının çoğaltılması ve deniz işleriyle ilgili yapılan dört yıllık yeni bir program ilân edilmiştir.¹⁹

2.1. Alpullu Şeker Fabrikası

Alpullu Şeker Fabrikası, Atatürk Döneminde Uşak Fabrikasından sonra temeli atılmasına rağmen faaliyete geçen ilk işletme olmuştur. Bu fabrika 14 Haziran 1925 tarihinde 500.000 lira sermaye ile teşkil edilen *İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ* tarafından inşa edilmiştir. Fabrikanın ortakları arasında %68 hisse ile İş Bankası AŞ ilk sırada yer alırken bunu %22 ile Trakya köylüsünün de içerisinde bulunduğu özel şahıslar ve %10 hisse ile Ziraat Bankası ve Trakya İlleri Özel İdareleri takip etmiştir.²⁰

Sözleşmesine göre İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne çevresinde yılda 20.000 ton pancarı işlemeye uygun ham şeker üretecek fabrika ve tesisleri kurup çalıştırmak, ispirto üretmek ve pancar küspesinden hayvan yemi elde etmek gibi amaçlarla meydana getirilmiştir. Bu suretle 25 yıl süreyle şeker fabrikası tesis etme imtiyazını alan şirket, faaliyete geçişinin ardından günde 500 ton pancar işlemek üzere teşkil edilecek işletmenin siparişini Almanya'da Maschinen Fabrik Bukau R. Wolf Firmasına vermiştir.²¹

22 Aralık 1925 tarihinde Ergene nehrinin kenarındaki İstanbul, Edirne, Babaeski, Kırklareli hatlarının birleştiği Alpullu İstasyonunun yanında temeli atılan fabrikanın 26 Kasım 1926'da törenle açıldığı görülmektedir.²² Sermayesini 1927'de 750 bin liraya çıkaran şirket ilk iki yıllık bilançosunu da zararla kapattığından Maliye Bakanlığınca 200 bin liralık bir destek almıştır. 500 ton pancar işleyen fabrikanın 800 tona yükselen 1930 yılı kapasitesi, 1931'de 1.000 tona çıkarılmıştır.²³

19 TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 5, C.27, 01.11.1938, s. 5.

20 https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9725&tipi=24&sube=3, Erişim Tarihi: 17.10.2023; Sedat Avcı, *Türkiye'de Şeker Sanayi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, ss. 217-218; İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ'nin nizamnamesi için bkz. *İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ Nizamname-i Dahilisi*, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1341, ss. 1-23,

21 Turan Veldet Velidedeoglu, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara, 1958, s. 241.

22 Çetin İsbaha, "Şeker ve Bizde Şeker Sanayinin Kuruluşu", *Köy Postası*, S.38, Haziran 1947, s. 15; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti, *Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi 1947 Yılı Raporu*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1947, s. 52; Atatürk'ün 20 Aralık 1930'da Alpullu Şeker Fabrikasına yaptığı ziyaret hakkında bilgi almak için bkz: Refet Seçkin, "Atatürk ve Gıda Sanayi", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 161.

23 Velidedeoglu, a.g.e., ss. 241-242; "Şeker Fabrikaları", *Açıksöz*, 5 Haziran 1930 No: 2556; *Açıksöz* 4 Ağustos 1939, No: 2580; Alpullu'daki şeker fabrikasının işleyeceği pancarların nakliyatı

İşletmenin ekim sahasını; Edirne'nin Merkez, Uzunköprü, Meriç, Havsa, Lalapaşa, Keşan İpsala; Kırklareli'nin Merkez, Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar, Vize; Tekirdağ'ın Merkez, Hayrabolu, Çorlu, Saray, Malkara ile İstanbul'un Çatalca, Silivri ve Bakırköy ilçeleri oluşturmuştur.²⁴

1929'dan itibaren pancar üretimine daha da önem verilerek fabrikanın tam kapasite ile çalışması sağlanmıştır. Hava şartlarının uygun gittiği 1933-1934 kampanyasında 248 gün çalışıp 318.424 ton pancar işlenmesiyle dünya şeker fabrikaları arasında en üst seviyenin yakalandığı, 22.680 tonu kristal ve 15.133 tonu da küp olmak üzere toplamda 37.813 ton şeker imalinden anlaşılmaktadır.²⁵

Atatürk Döneminde Alpullu Şeker Fabrikası ve arazisinin büyümeye devam ettiği bilinmektedir. Çıkan kirli suları temizleyecek yeterli havuzların olmaması nedeniyle fabrika ile Ergene nehri arasındaki bir kısmı bataklık olan 51.250 metre arazi Teşviki Sanayi Kanununun 4. maddesi uyarınca 2.717 lira bedelle Bakanlar Kurulu tarafından 1937'de satın alınmıştır.²⁶

Tablo 1. Alpullu Şeker Fabrikasının İşletme Durumu (1926-1938)²⁷

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Ekilen Pancar (Hektar)	İşlenen Pancar (Ton)	24 Saatte İşlenen Ortalama Pancar (Ton)	Kampanya Başlangıcı	Kampanya Süresi (Gün)
1926	-	500	3.447	217	16 Kasım	16
1927	3.000	3.449	26.984	482	27 Ağustos	56
1928	3.812	3.642	18.197	455	15 Ağustos	40
1929	4.141	3.001	30.345	523	22 Ağustos	56
1930	4.112	4.895	57.002	576	1 Ağustos	99
1931	5.374	8.745	103.218	1.012	20 Temmuz	102
1932	10.311	11.484	108.578	1.193	25 Temmuz	94
1933	14.388	14.184	318.424	1.300	24 Temmuz	248
1934	20.365	12.698	61.477	1.060	25 Ağustos	61

için Sarmusaklı Çiftliği ile Çakmak mevkiğinde tesisine lüzum görülen makasların Şark Demiryolları Şirketiyle yapılan 18 Mayıs 1872 tarihli sözleşmenin 16. maddesi gereğince inşası, 14 Kasım 1926 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmiştir. *BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 21-69-7, Tarih: 14.11.1926.*

24 Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 268.

25 *A.g.e.*, s. 242; Alpullu Şeker Fabrikası için dış ülkelerden getirilmesi gerekli montaj aletlerinin Gümrük Tarifesi Kanununun 5. maddesinin 17. fıkrasına göre işi bittikten sonra geri gönderilmek üzere ülkeye sokulmasına 9 Mart 1935 tarihinde Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir. *BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-16-14, Tarih: 09.03.1935; 8 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanununun 5. maddesinin 17. fıkrası için bkz: TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C.7, 08.06.1929, s. 825; Resmi Gazete, S.1230, 1 Temmuz 1929, s. 7755.*

26 *BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 74-35-4, Tarih: 28.04.1937; 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşviki Sanayi Kanununun dördüncü maddesi için bkz: TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C.5, 28.05.1927, s. 273; Resmi Gazete, S.608, 15 Haziran 1927, s. 2624; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, C.32, 28.05.1927, s. 615.*

27 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 212; Habil Akaltepe, Sabri Malkoç, İhsan Molbay, *Türkiye'de Şeker Sanayii ve Şeker Pancarı Ziraatı*, Mars Matbaası, Ankara, 1964, s. 35; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 401.

1935	17.929	7.167	119.935	1.348	12 Ağustos	89
1936	15.781	7.282	92.584	1.268	10 Ağustos	79
1937	14.524	7.570	65.768	1.315	26 Ağustos	56
1938	12.867	8.053	46.779	1.087	8 Ağustos	48

Tablo 1'e göre, 1927'de Alpullu Şeker Fabrikasının 3.000 olan çiftçi sayısı 9.867 artışla 1938'de 12,867'ye; 500 hektar olan 1926'daki ekilen pancar alanı 7.553 hektar artışla 1938'de 8.053 hektara; 3.447 ton olan işlenen pancar miktarı 43.332 ton artışla 46.779 tona; 217 ton olan günlük işlenen pancar miktarı 870 ton artışla 1938'de 1.087 tona yükselmiştir.

Böylece 1926'dan 1938'e çiftçi sayısında %328,9; ekilen pancar alanında %1,510,6; işlenen pancar miktarında %1.257,09 ve günlük işlenen pancar miktarında %400,92 oranında artış sağlanmıştır.

Tablo 2. Alpullu Fabrikasının Şeker Üretimi (1926-1938)²⁸

Yıllar	Pancardaki Şeker Zenginliği (%)	Pancar İşleme Randımanı (%)	Elde Edilen Kristal Şeker (Ton)	Elde Edilen Küp Şeker (Ton)	Elde edilen İspirto (Kg)
1926	16,27	13,08	459	-	-
1927	19,89	16,14	4.354	-	-
1928	20,91	17,91	2.992	-	338.655
1929	18,98	15,80	4.734	-	334.798
1930	18,07	14,15	8.144	-	606.615
1931	17,60	13,17	11.947	2.052	1.309.462
1932	18,74	15,28	12.770	3.367	1.314.761
1933	15,36	11,89	22.680	15.133	1.003.347
1934	16,39	12,95	4.395	3.126	225.814
1935	18,07	15,51	15.316	3.257	615.590
1936	17,02	15,27	9.820	4.243	-
1937	18,65	15,24	10.046	-	2.003.208
1938	20,50	17,29	4.834	3.189	-

Tablo 2'ye göre, 1926 ile 1938 yılları arasında Alpullu Şeker Fabrikasının pancardaki şeker zenginliği, işleme randımanı, kristal ve küp şeker ile ispirto üretimi yıldan yıla istikrarsız bir seyir takip etmektedir. Buna rağmen 1926'da %16,27 olan pancardaki şeker zenginliği %0,25 artışla 1938'de %20,50'ye; %13,8 olan pancar işleme randımanı %4,21 artışla %17,29'a; 459 ton olan kristal şeker üretimi %953,15 artışla 1938'de 4.834 tona; 1931'de 2.052 ton olan küp şeker üretimi %55,40 artışla 1938'de 3.189 tona yükselmiştir. Ayrıca 1928 yılında 338.655 kg olan ispirto imalatı %491,51 artışla 1937'de 2.003.208 kg'a ulaşmıştır.

28 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 211; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s. 143; Akiltepe, Malkoç, Molbay, a.g.e., s. 36; Velidedeoğlu, a.g.e., s. 402.

2.2. Uşak Şeker Fabrikası

Atatürk Döneminde faaliyete geçen işletmelerden ikincisi Uşak Şeker Fabrikası olmuştur. Fabrika kurup şeker imal ve ticaretiyle uğraşmak amacıyla Uşak'ta içerisinde Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) Bey'in de yer aldığı mahalli müteşebbislerden oluşan 51 kişinin iştiraki ve 600.000 lira sermaye ile 19 Nisan 1923 tarihinde *Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ* teşkil edilmiştir.²⁹

Milli Mücadele'den kısa bir süre sonra kurulan bu şirketin hazırlık çalışmalarını tamamlamasıyla birlikte 6 Kasım 1925'te temeli atılan Uşak Şeker Fabrikası, 10 Aralık 1926'da deneme çalışmaları ardından 17 Aralık 1926 tarihinde faaliyete geçmiştir. Günlük 500 ton pancar işleyebilecek kapasitede bulunan fabrikanın hammadde yetersizliği nedeniyle tam üretimi kuruluşundan beş yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir.³⁰

Ülkede bir sanayi müessesesi kurma ve işletme bilgisinin yetersiz oluşu ve bu gibi teşebbüsleri destekleyecek mevzuatın bulunmayışı ve şirketin uzun süre mali güçlüklerle mücadele etmesi, fabrika temelini 6 Aralık 1925 tarihinde atılabilmesine yol açmıştır. Çekoslovakya'nın *Skoda Makine Fabrikası* tarafından kurulan ve montajı 10 ay süren fabrikanın işletme suyunun yetersizliği nedeniyle deneme çalışmaları ertelenmek zorunda kalmıştır.³¹

Uşak Şeker Fabrikasının malî ve idari nedenler altında yılı zararlı kapatmasına binaen ülkede şekerlik sanayisi ve ona bağlı ekonomik uzantıların oluşmasına yardım etmek amacıyla Maliye Bakanlığının 11407/46 numaralı Tezkeresinde teklif ettiği maddelerin uygulanması, 16 Ocak 1929 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.³²

29 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 7-16-16, Tarih: 19.04.1923; *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, Türkiye Şeker Fabrikası AŞ Yayınları, Ankara, 1973, s. 21; Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ Tüzüğü'nün 21. maddesinde yapılan değişiklik için bkz: BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 19-42-7, Tarih: 13.07.1926.

30 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 21; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, ss. 75-78; Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ'nin kuracağı ispirto fabrikası için Bakanlar Kurulunca dış ülkelerden 17 Haziran 1931 tarihinde 88.150 liralık malzeme satın alımı kararlaştırılmıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 21-43-6, Tarih: 17.06.1931.

31 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 21; Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ'ye ait sözleşmenin 5, 9, 10, 11, 14, 20, 21, 32 ve 33. maddeleri değiştirilmiştir. Konunun ayrıntıları için bkz: BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 25-44-15, Tarih: 13.07.1927; Ayrıca Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ'ye ait sözleşmenin farklı maddelerinde yapılan değişikliklerle ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz: BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 26-61-8, Tarih: 09.11.1927; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 27-85-2, Tarih: 29.02.1928.

32 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-13-21, Tarih: 16.01.1929.

Fabrikanın Ziraat ve İş Bankasından destek almasına rağmen pancar yetersizliği çekmesi³³ ve idari ve teknik konularda rasyonel hareket edememesi mali bakımdan zarar etmesine yol açmıştır. Bu bakımdan Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ; 1925'te 7.000, 1926'da 137.000, 1927'de 529.000, 1928'de 93.400, 1929'da 1.060.000 ve 1930'da 1.137.000 lira zarar ettiğiinden 6 Ağustos 1931'de tasfiyesi düşünülen fabrikasıyla müştemilatı, Ticaret Kanunu icabınca alacağına mukabil olarak Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir. Uşak Şeker Fabrikası 2058 sayılı Kanunla 4 Temmuz 1933 tarihinde Devlet Sanayi Ofisine, 2262 sayılı Kanunla 11 Temmuz 1933'te ise de Sümerbank'a intikal etmiştir.³⁴

Türkiye şeker sanayisinin öncü kuruluşu olan Uşak Şeker Fabrikasının pancar ekim alanı içerisinde Afyon'un Merkez, Şuhut, Bolvadin, Sincanlı, Sandıklı; Denizli'nin Çivril; Kütahya'nın Altıntaş, Gediz ve Simav; Uşak'ın Merkez, Banaz, Sivaslı, Karahallı ilçeleri yer almıştır.³⁵

Tablo 3. Uşak Şeker Fabrikasının İşletme Durumu (1926-1938)³⁶

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Ekilen Pancar (Hektar)	İşlenen Pancar (Ton)	24 Saatte İşlenen Ortalama Pancar (Ton)	Kampanya Başlangıcı	Kampanya Süresi (Gün)
1926	-	-	1.263	-	10 Aralık	-
1927	3.664	1.567	7.947	173	9 Ekim	46
1928	6.367	2.378	9.293	190	25 Ağustos	49
1929	8.303	2.420	23.173	368	2 Ekim	63
1930	8.597	4.866	31.181	421	14 Eylül	74
1931	11.606	5.370	55.292	503	12 Eylül	100
1932	12.442	5.272	69.702	617	5 Eylül	113
1933	13.703	6.068	97.695	588	20 Ağustos	166
1934	18.618	5.441	102.239	730	5 Ekim	140
1935	8.777	2.690	-	-	Kampanya yapılmamıştır	
1936	5.339	1.974	29.598	673	1 Eylül	44
1937	10.430	3.898	36.912	710	9 Eylül	52
1938	6.802	2.853	36.911	724	5 Ekim	51

33 Fabrikanın açılışının ilk üç yılında pancarlara arız olan ve kelebeklerden meydana gelen kurtlar bu bitkiyi yapraklarından köklerine kadar sararak yok etmiştir. Her bir pancarda 100-150 kadar kurt bulundurduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle ilk üç yılda normal randımanın %5 ile %10 oranında şeker üretilebilmiş, alınan önlemlerle dördüncü yıldan itibaren normal üretime geçilebilmiştir. Velidedeoğlu, *a.g.e.*, ss. 154-155.

34 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, ss. 21-22 ; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, ss. 78-79; 3 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilen 2058 sayılı *Devlet Sanayi Ofisi Teşkilî Hakkında Kanun* ile 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı *Sümerbank Kanunu* hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz: TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.11, 03.07.1932, s. 858-861; *Resmi Gazete*, S.2146, 10 Temmuz 1932, ss. 1703-1705; TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 4, C.9, 03.07.1932, s. 468-474; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.12, 03.06.1933, s. 819-822; *Resmi Gazete*, S.2424, 11 Haziran 1933, s. 2676-2678; TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 4, C.16, 03.06.1933, ss. 19-22.

35 Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 134.

36 İGM, *İstatistik Yılığ 1938-1939*, s. 212; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 30; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 235.

Tablo 3'e göre, Uşak Şeker Fabrikasının çiftçi sayısı, ekilen pancar alanı ve işlenen pancar miktarı yıldan yıla istikrarsız bir seyir takip etmektedir. Buna rağmen 3.664 olan 1927'deki çiftçi sayısı %85,64 artışla 1938'de 6.802'ye; 1.567 hektar olan ekilen pancar sahası %82,06 artışla 2.853 hektara; 173 ton olan günlük işlenen pancar miktarı %318, 49 artışla 1938'de 724 tona yükselmiştir. Ayrıca 1.263 ton olan 1926 yılında işlenen pancar miktarı %2.822,48 artışla 1938'de 36.911 tona yükselmiştir.

Tablo 4. Uşak Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi (1926-1938)³⁷

Yıllar	Pancardaki Şeker Zenginliği (%)	Pancar İşleme Randımanı (%)	Elde Edilen Kristal Şeker (Ton)	Elde Edilen Küp Şeker (Ton)	Elde edilen İspirto (Kg)
1926	18,40	12,67	114	-	-
1927	16,40	11,15	808	-	-
1928	17,49	14,30	1.288	-	-
1929	18,00	14,67	3.210	-	-
1930	19,17	16,02	4.930	-	-
1931	19,31	16,20	8.650	-	707.373
1932	19,28	16,16	11.170	-	551.491
1933	19,06	16,17	9.670	5.479	311.610
1934	18,26	15,00	10.244	4.982	1.006.740
1935	-	-	-	-	587.856
1936	20,28	17,31	3.788	1.267	-
1937	19,39	16,80	4.102	2.126	544.668
1938	18,29	16,66	2.866	3.223	-

Tablo 4'e göre, Uşak Şeker Fabrikası 1935 yılı dışında, pancardaki şeker zenginliği, işleme randımanı, elde edilen kristal şeker bakımından yıldan yıla farklılık arz etmektedir. 1927'de %16,40 olan pancarda bulunan en düşük şeker zenginliği 1936'da %20,28 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yine 1927'de %11,15 olan en düşük pancar işleme randımanı 1936'da %17,31 oranıyla en üst düzeye çıkmıştır. Fabrikanın faaliyete geçtiği 1926'da 114 ton olarak en düşük seviyede üretilen kristal şeker miktarı 1932'de %9.698,24 artışla 11.170 tona ulaşmıştır. 1935 yılı hariç 1933 ile 1938 yılları arasındaki beş yıllık dönemde 17.077 ton küp şeker; 1936 ve 1938 dışındaki 1931 ve 1938 yılları arasındaki 6 yıllık süreçte 3.709.738 kg ispirto elde edilmiştir.

37 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 212; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 31; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 236.

2.3. Eskişehir Şeker Fabrikası

Atatürk Döneminde hizmete giren şeker fabrikalarından üçüncüsünü Eskişehir Şeker Fabrikası teşkil etmiştir. Fabrika 3.000.000 lira sermaye ile tesis edilen *Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi* tarafından kurulmuştur. Bu şirketin her biri 100 liralık 30 bin hisseden oluşan sermayesinin %51’ini İş Bankası, %24,5’ini Ziraat Bankası ve %24,5’ini ise Sanayi ve Maden Bankası meydana getirmiştir. Şeker fabrikaları kurmak, ispiro ve tali maddeler imal etmek, pancar ve şeker sanayisi için gerekli temel maddeleri yetiştirmek ve tarım faaliyetlerinde bulunmak amacıyla kurulan şirketin fabrikasının tesisine karar verildiği 1 Ekim 1932’den itibaren yapılan iki aylık müzakerelerin ardından sipariş çalışmaları başlatılmıştır.³⁸

Nihayet 8 Aralık 1932’de *Maschinenfabrik Buckau R. Wolf Aktien Gesellschaft Magdeburg* adlı Alman müessesesine makinelerle demir inşaat malzeme siparişinin yapılması ardından fabrikanın kurulacağı yerin tespiti, satın alım, inşa ve nakil işleri gerçekleştirilmiştir. 1 Şubat 1933’te temelleri atılan ve aynı yılın 1 Nisanında montajına başlanan fabrikanın 20 Ekim 1933’te deneme çalışmaları ardından 5 Aralık 1933’te açılışı yapılmıştır.³⁹

1.500 ton kapasiteli işletmenin kazan, türbin, pancar, küspe kurutma ve şeker tesislerin de yapılan ıslah çalışmalarıyla 1934’te bu kapasite 1.800 tona çıkarılmıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası ilk kampanya yılında 83.157 ton pancar işleyerek 12.124 ton şeker imal etmiştir.⁴⁰

1934 yılı başlarında fabrikanın geliştirilmesi ve verimli bir biçimde çalışması için Bakanlar Kurulu Kararıyla Almanya’ya görevlendirilen Recep Zühtü ile Genel Müdür Kazım beylere masrafları için 3.000 lira ödenmiştir.⁴¹

Ayrıca fabrikanın pancar ekim alanı içerisinde; Eskişehir’in merkez, Çifteler, Mahmudiye, Seyitgazi, Sivrihisar, Mihaliççık; Afyon’un Emirdağ; Ankara’nın merkez, Ayaş, Haymana, Polatlı; Bilecik’in merkez, Bozüyük, Söğüt, Pazaryeri, Gölpaazarı, Osmaneli; Bursa’nın İnegöl ve Yenişehir kazaları yer almıştır.⁴²

38 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-75-19, Tarih: 24.09.1933; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 407; Fabrikanın açılış programında İsmet İnönü’nün yaptığı konuşmanın ayrıntıları için Bk. “Şeker Fabrikalarımızın Üçüncüsü de Dün Açıldı: İsmet Paşa Eskişehir’de Mühim Bir Nutuk Söyledi”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1933, No: 3444, s. 1,5; “Şeker Fabrikasının Üçüncüsü Açıldı”, *Milliyet*, 6 Aralık 1933, No: 2811, ss. 1, 5.

39 Ali Süreyya, “Türk Şekeri”, *Karınca*, S.7, Aralık 1934, s. 15; *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 22; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 407; Eskişehir Şeker Fabrikası için gerekli malzemelerin yurt dışından temini ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz: BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-15-17, Tarih: 07.03.1933; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-16-13, Tarih: 16.03.1933; BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 39-61-5, Tarih: 03.09.1933.

40 Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 408.

41 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-1-11, Tarih: 07.01.1934.

42 Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 425.

Tablo 5. Eskişehir Şeker Fabrikasının Faaliyeti (1933-1938)⁴³

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Ekilen Pancar (Hektar)	İşlenen Pancar (Ton)	24 Saatte İşlenen Ortalama Pancar (Ton)	Kampanya Başlangıcı	Kampanya Süresi (Gün)
1933	8.715	4.818	83.157	1.190	29 Ekim	75
1934	20.518	11.399	161.378	1.270	20 Ağustos	127
1935	14.786	7.208	113.047	1.794	2 Eylül	71
1936	15.882	8.968	155.503	1.787	26 Ağustos	95
1937	17.456	10.260	129.277	1.873	6 Eylül	76
1938	11.931	6.584	90.502	1.885	28 Eylül	51

Tablo 5'e göre, Eskişehir Şeker Fabrikasının faaliyete geçtiği 1933 yılında 8.715 çiftçi, 4.818 hektar ekim alanı ve 83.157 ton işlenen pancar ile diğer yıllara göre düşük bir düzeyde yer alınmıştır. Buna karşın 1934'te 20.518 çiftçi, 11.399 hektar ekim alanı ve 161.378 ton pancar işlenimiyle üst düzeye erişilmiştir.

Rakamlarda inişli çıkışlı bir seyir takip edilmesine rağmen fabrikanın üretime başladığı 1933 yılında 8.715 olan çiftçi sayısı %36,90 artışla 1938'de 11.931'e; 4.818 hektar olan ekilen pancar alanı %36,35 artışla 1938'de 6.584 hektara çıkmıştır. Ayrıca 83.157 ton olan işlenen pancar miktarı %8,83 artışla 1938'de 90.502 tona; 1.190 ton olan günlük işlenen ortalama pancar miktarı %58,40 artışla 1938'de 1.885 tona yükselmiştir.

Tablo 6. Eskişehir Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi (1933-1938)⁴⁴

Yıllar	Pancardaki Şeker Zenginliği (%)	Pancar İşleme Randımanı (%)	Elde Edilen Kristal Şeker (Ton)	Elde Edilen Küp Şeker (Ton)
1933	18,08	13,70	6.641	5.483
1934	19,02	14,60	8.344	18.184
1935	19,49	16,52	11.212	7.538
1936	18,98	15,96	13.957	10.819
1937	18,72	15,71	14.333	6.028
1938	17,36	14,40	6.040	6.968

43 İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 194; İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 212; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 38; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 481.

44 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 212; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 39; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 482.

Tablo 6’ya göre, Eskişehir Fabrikasının pancardaki şeker zenginliği, işleme randımanı ve üretilen kristal, küp şeker miktarına bakıldığında yıldan yıla farklılık görülür. Pancardaki şeker zenginliği %17,36 ile %19,49 arasında; işleme randımanı %13,70 ile %16,52; üretilen kristal şeker 6.641 ton ile 14.333 ton ve elde edilen küp şeker 5.483 ton ile 18.184 ton arasında yer almıştır.

2.4. Turhal Şeker Fabrikası

Atatürk Döneminde faaliyete geçirilen işletmelerden dördüncüsünü Turhal Şeker Fabrikası oluşturmuştur. Turhal ve ülkenin diğer çevrelerinde şeker fabrikaları kurarak bunlara bağlı tali maddeler üretip ilgili sanayii meydana getirmek amacıyla Ankara’da 50 yıl süre ve 100 lira değerinde 30 bin hisse ve 3 milyon lira sermaye ile Turhal Şeker Fabrikası TAŞ’nin teşkiline başlanmıştır. Bu şirketin Ekonomi Bakanlığına gönderilen sözleşmesi ve sermayesinin dörtte birinin temin edildiğini gösteren banka mektubu Bakanlar Kurulunca incelenerek 17 Şubat 1934’te onaylanmıştır.⁴⁵

Eskişehir Şeker Fabrikasının montajı yapılırken İş Bankası ve Ziraat Bankası tarafından taahhüt edilen 3.000.000 lira sermaye ile kurulan Turhal Şeker Fabrikası TAŞ’nin incelemeleri sonucunda Sivas’a göre uygun kuruluş yeri olarak Turhal tespit edilmiştir. Amasya, Samsun, Tokat, Kayseri ve Sivas’ın şeker ihtiyacını Turhal’da kurulacak fabrika ile karşılamak amacıyla İş Bankasına 601 sayılı Kanun ile 1055 sayılı Teşviki Sanayi Kanununun muafiyetlerinden yararlanmak üzere şeker fabrikaları tesis ve işletmesi için 12 Kasım 1933 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısında 25 yıl süreyle imtiyaz verilmiştir.⁴⁶

Turhal’da dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın öncülüğünde 7 Ekim 1933’te dördüncü şeker fabrikasının temeli atılmıştır. *Maschinenfabrik Buckau R. Wolf Aktien Gesellschaft Magdeburg* adlı bir Alman firması tarafından kurulan fabrikanın, 26 Eylül 1934’te 1.000 ton kapasite ile ilk pancarının işlenmeye başlanmasının ardından 19 Ekim 1934’de açılışı gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

Fabrika hizmete girmesinin ardından ihtiyaç ölçüsünde genişlemeye de

45 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-7-14, Tarih: 17.02.1934.

46 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-80-11, Tarih: 12.11.1933.

47 “Turhal Şeker Fabrikası Açıldı”, *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 5759, s. 2; “Turhal Şeker Fabrikası”, *Zaman*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 132, s. 2; *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 22; “Dördüncü Şeker Fabrikamız”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 3757, ss. 1, 5; “Turhal Şeker Fabrikası Dün Merasimle Açıldı”, *Haber*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 891, ss. 1, 6; “Başvekilimiz Turhal Şeker Fabrikasını Açtı”, *Hakimiyeti Milliye*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 4757, ss. 1-2; “Turhal Şeker Fabrikası İsmet Paşa Tarafından Açıldı”, *Savaş*, 21 Teşrinievvel 1934, No: 28, s. 1; Dördüncü Şeker Fabrikası Dün Turhal’da Büyük Tezahürat ve Merasimle Açıldı”, *Son Posta*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 1524, s. 3; “Başvekil Hazretleri Turhal’da Yeni Kurulan Şeker Fabrikasını Büyük Bir Merasimle Açtılar”, *Türk Sözü*, 21 Birinci Teşrin 1934, No: 3052, s. 1; “Yeni Bir Millî Müessesе Daha: Turhal Şeker Fabrikası Açıldı”, *Türk Dili*, 21 Birinci Teşrin 1934, No: 4334, ss. 1-2; “Turhal Fabrikasıyla Şeker Sanayimiz Tamamlandı”, *Vakit*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 6030, s. 1; “Dördüncü Şeker Fabrikası Turhal’da Açıldı”, *Yeni Asır*, 21 Teşrinievvel 1934 No: 8778, s. 3; Velidedeoğlu, a.g.e., s. 425.

çalışmıştır. Bu bağlamda süzme havuzları inşası için Teşviki Sanayi Kanununun 4. ve 20 maddeleri uyarınca devlete ait 13 hektar arazinin 24 Şubat 1935 tarihinde Bakanlar Kurulunca parasız halde fabrikaya tahsis edildiği bilinmektedir.⁴⁸

Turhal Şeker Fabrikasının hizmete girmesiyle ülkede takriben 60 bin tona ulaşan üretim kapasitesi tüketimi karşılayabilecek duruma gelmiştir. Ancak dünyada baş gösteren ekonomik bunalımın halkın satın alım gücünü azaltması ve şeker fiyatlarının 30-40 kuruş civarlarında seyretmesi, Türkiye’de yıllık tüketimin düşmesine yol açmıştır.⁴⁹

İşletmenin pancar ekim sahasını: Tokat’ın Merkez, Turhal, Zile, Artova, Niksar; Amasya’nın Merkez, Göynücek; Çorum’un Mecitözü; Yozgat’ın Çekerek, Akdağmadeni; Sivas’ın Merkez, Yıldızeli, Hafik ve Zara ilçeleri meydana getirmiştir.⁵⁰

Tablo 7. Turhal Şeker Fabrikasının Faaliyeti (1934-1938)⁵¹

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Ekilen Pancar (Hektar)	İşlenen Pancar (Ton)	24 Saatte İşlenen Ortalama Pancar (Ton)	Kampanya Başlangıcı	Kampanya Süresi (Gün)
1934	5.239	3.111	62.610	1.250	26 Eylül	53
1935	14.933	5.602	104.576	1.332	9 Eylül	82
1936	12.951	5.586	136.139	1.695	26 Ağustos	82
1937	13.135	6.349	93.139	1.740	2 Eylül	58
1938	12.151	6.288	101.000	1.931	10 Eylül	57

Tablo 7’ye göre, Turhal Şeker Fabrikasının 1934’te 5.239 olan çiftçi sayısı %131,93 artışla 1938’de 12.151’e; 3.111 hektar olan ekilen pancar alanı %102, 12 artışla 6.288 hektara yükselmiştir. Ayrıca 62.610 ton olan yıllık işlenen pancar miktarı %61,31 artışla 101.000 tona; 1.250 ton olan günlük işlenen pancar miktarı %54,48 artışla 1938’de 1.931 tona yükselmiştir.

48 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-12-12, Tarih: 24.02.1935.

49 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 24.

50 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 505.

51 Akıltepe, Malkoç, Molbay, a.g.e., s. 42; Velidedeoğlu, a.g.e., s. 552.

Tablo 8. Turhal Şeker Fabrikasının Şeker Üretimi (1934-1938)⁵²

Yıllar	Pancardaki Şeker Zenginliği (%)	Pancar İşleme Randımanı (%)	Elde Edilen Kristal Şeker (Ton)	Elde Edilen Küp Şeker (Ton)
1934	18,70	15,22	2.817	6.571
1935	19,33	16,24	7.419	9.085
1936	19,45	16,70	11.696	10.296
1937	19,18	16,22	5.870	9.070
1938	18,37	15,32	4.100	11.306

Tablo 8’e göre, Turhal Şeker Fabrikasının 1934 ile 1938 arasında pancardaki şeker zenginliği %18,37 ile %19,45; pancar işleme randımanı %15,22 ile %16,70 arasında değişmektedir. Ayrıca 1934’te 2.817 ton olan kristal şeker üretimi %45, 54 artışla 1938’de 4.100 tona; 6.571 ton olan küp şeker üretimi %72,05 artışla 1938’de 11.306 tona ulaşmıştır.

2.5. Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ’ın Kuruluşu

Atatürk Döneminde şeker konusunda gerçekleştirilen önemli gelişmelerden birini de Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ’nin kuruluşu oluşturmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ülkede yol açtığı travmanın etkisini ortadan kaldırmak ve şeker tüketiminin artırılmasını sağlamak amacıyla dört şirketin yetkilileri 1934 yılında bir kısım tedbirler almaya çalışmışsa da bir sonuca gidememiştir. Bunun üzerine Ekonomi Bakanlığı şeker fiyatlarını düşürme imkânlarını araştırıp dünya piyasası ile karşılaştırmak amacıyla aynı yılda *Uluslararası Şeker İstatistik Birliği* Şefi Avusturyalı Dr. Gustav Mikusch’uyu Türkiye’ye davet etmiştir.⁵³

Mikusch’u ülkede kaldığı 17 gün içerisinde gezdiği şeker fabrikalarını mali, ticari, zirai, teknik ve idari yönden incelemiştir. Bu incelemeye dayanarak Ekonomi Bakanlığının kendisine sorduğu 11 soruya verdiği cevap 53 sayfalık bir rapor haline getirilmiştir.⁵⁴

Aynı yılın 14 Nisanında bu şahsın sunduğu raporunda konuyla ilgili atılabilecek bir adımın olmadığını belirtmesi üzerine Ekonomi Bakanlığı bu

52 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 212; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 43; Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 553.

53 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 24.

54 Bu raporun ayrıntıları için bkz: Sait Tahsin (Tekeli), “Şeker Sanayimiz Hakkında Rapor”, *Dönüm*, S.31, İkinci Kânun 1935, ss. 324-336; Şevket Süreyya, (Aydemir), “Şeker Mühassasının Raporu Niçin Eksiktir”, *Kadro*, S.30, Haziran 1934, s. 42; “Şeker Sanayimizin Maruz Kaldığı Müşköller”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1934, No: 3614, s. 4.

durumun ayrıntılı halde değerlendirilmesi amacıyla yedi kişilik bir *Şeker Rasyonalizasyon Komitesi* teşkil etmiştir. Bu komite ülkede aynı şeker fiyatının uygulanması ve üretimin rasyonelleştirilmesini sağlamak amacıyla bütün şirketlerin tasfiye edilip bir yönetim altında toplanma düşüncesini ileri sürmüştür.⁵⁵

Bu bağlamda dönemin hükümeti, Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ ile İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ'nin finans kuruluşlarına olan borçlanmaları ve yeni kurulan Anadolu Şeker Fabrikaları TAŞ ile Turhal Şeker Fabrikaları TAŞ'nin de milli bankalarca tesis edilmesini gerekçe göstererek bütün şirketleri birleştirme kararı almıştır.⁵⁶

Bu suretle ülkede şeker fabrikaları, ispiro ve diğer maddelerle bunlara ait sanayii oluşturmak amacıyla 99 yıl süre ve 22 milyon lira sermaye ile teşkiline başlanan *Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin* Ekonomi Bakanlığından gönderilen sözleşmesi ve sermayesinin dörtte birinin tedarik edildiğinin gösteren banka mektubu, 8 Haziran 1935'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır.⁵⁷

Şirketin ülke ihtiyacı için yeterli üretimi yapamaması nedeniyle zaman zaman şeker ithaline de giriştiği bilinmektedir. Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ üretimden fazla olarak dış ülkelere getireceği 5.000 ton şeker için 7 Kasım 1935 tarihinde Bakanlar Kurulundan izin almıştır.⁵⁸

Bu 5.000 ton şekerin Akdeniz sahillerinin ihtiyacını gidermek için tahsis edilmesi, şirketin Karadeniz havalisinin gereksinimini karşılamak üzere dış ülkelere yeniden bir 5.000 ton şeker ithali için 29 Ocak 1936 tarihinde Bakanlar Kurulundan izin almasına yol açmıştır.⁵⁹

Yapılan bu ithalatlarla Türkiye'nin ihtiyacının giderilememesi 2785 sayılı Kanunun ikinci maddesine göre 10.000 ton kadar daha yeni bir miktarın 6 Nisan 1936 tarihinde dış ülkelere temin edilmesini zorunlu hale getirmiştir.⁶⁰

Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin 1936 yılı içerisinde ithalatına devam ettiği, 20 bin tonluk bir miktar için 3 Temmuz 1936'da yeniden harekete

55 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 24.

56 Sevinç Demirci, *Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör Verimliliklerinin Ölçümü: Malmquist İndeks Yaklaşımı*, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s. 13; TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 26; İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 32; Şeker Fabrikaları imtiyazının Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'ye devri ile ilgili Kararnamenin ayrıntısı için bkz: BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 74-35-13, Tarih: 30.04.1937.

57 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 56-53-6, Tarih: 08.06.1935; Aslan Tufan Yazman, "Şeker Sanayimiz", *İktisadi Yürüyüş*, S.9, 15 Nisan 1940, s. 1; <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=3>, (Erişim Tarihi: 15.10.2023); Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin esas sözleşmesinin 82 maddesi 15 Nisan 1937'de Bakanlar Kurulunca değiştirilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 73-30-12, Tarih: 15.04.1937.

58 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 59-84-2, Tarih: 07.11.1935.

59 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-7-1, Tarih: 29.01.1936.

60 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-26-9, Tarih: 06.04.1936.

geçmesinden anlaşılmaktadır.⁶¹ Şirketin dış ülkelerden getireceği 20.000 ton şekerin gümrüklerde dara ile hesap edilmiş olması farkı telafi etmek üzere 26 Mayıs 1936 tarihinde 300 tonluk bir miktarın daha ithaline Bakanlar Kurulunca karar verilmesini sağlamıştır.⁶²

Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin şeker ithalatı bedelini zaman zaman fabrika mahsullerinden karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Şirket Hollanda'dan satın alacağı şekerin bedelini 16 Ağustos 1937'de Bakanlar Kurulu tarafından fabrikada üretilen melasların ihracıyla ödeme kararı almıştır.⁶³

Benzer şekilde şirketin, Belgrad'dan satın aldığı 100.000 boş şeker sandığı bedelinin İstanbul'daki Türk Tütün Limited Şirketi tarafından Yugoslavya Tuz İhbarı İdaresine satılan 21.000 ton tuz ve özel takas yoluyla ödenmesi 17 Şubat 1938 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁶⁴

Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'nin takas tetkik heyetlerinden geçirmeden, ihracata imkân verildiğini zannedip Hollanda ve Çekoslovakya'ya gönderdiği 9.987.150 kg melasa karşılık getireceği şekerlerin ithaline 28 Nisan 1938 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında karar verilmiştir.⁶⁵

Sümerbank, Ziraat ve İş Bankalarının eşit hisseleriyle kurulan *Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ* ile ülkede dört fabrikanın birleştirilip bir yönetim altında toplanması ve şeker fiyatlarının indirilmesi, tüketimin birkaç yıl içerisinde artarak 70 bin tonun üzerine çıkmasının önünü açmıştır. 1937'de 90 bin ton olan tüketimin 1938'de 97 bin tona çıkıp üretimin 51.575 ton ve 42.526 ton seviyelerinde kalması, şeker ithalini zaruri kılmasına rağmen yeni fabrikalar açmak gündeme getirilmemiştir.⁶⁶

Mevcut fabrikaların ekim alanının genişliğine rağmen, teknik bilgi, teçhizat, üretim ve toprak koşullarının yetersiz oluşu, verimi düşük pancarların işlenmesini temin eden kuruluşların sürekli ve randımanlı bir kampanya düzenlemesini engellemiştir. Ayrıca ulaşım şartlarının elverişsizliği uzak çevrelerde pancar yetiştirilip bunların fabrikalara naklini imkânsız kılmıştır.⁶⁷

Bu durumu göz önünde bulunduran Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ, büyük sermaye gerektiren ve ülkenin ekonomik şartları nedeniyle de inşası mümkün olmayan yeni fabrikaların yerine köylünün donatımıyla pancar

61 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 66-57-8, Tarih: 03.07.1936.

62 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 65-44-3, Tarih: 26.05.1936.

63 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-72-4, Tarih: 16.08.1937.

64 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 82-13-12, Tarih: 17.02.1938.

65 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-36-3, Tarih: 28.04.1938.

66 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, ss. 24-25; Şeker fiyatlarında indirim 1935 yılında devletin vergiden yaptığı fedakârlıkla gerçekleştirilmiştir. Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1936, s. 108.

67 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 25; Şeker verimliliğini artırmak için yapılması gereken hususlar için bkz: Edip Mecitolu, "Bizde Şeker Mevzuu", *Türk Ekonomisi*, S.77, Kasım 1949, ss. 251-252.

ziraatının geliştirilmesine önem vermiştir. Bu suretle pancar tarımında uygulanan modern yöntemler ile dekar başına alınan verim ve şeker üretimi artırılarak Avrupa düzeyine ulaşılmaya çalışılmıştır.⁶⁸ Ancak Türkiye’de 1930’da yılda ortalama 4,8 kg, 1931’de ise 4,4 kg olan nüfus başına düşen şeker tüketimi, dünyada 13,7 ile 14 kg civarında seyrederken İngiltere’de ise 50 kilogramın üzerine çıkmıştır.⁶⁹

Tablo 9. Türkiye’de Şeker Üretimi (1926-1938)⁷⁰

Yıllar	Fabrika Sayısı	Elde Edilen Kristal Şeker (Ton)	Elde Edilen Küp Şeker (Ton)	Şeker Randımanı (Kg)	Hektara İsbet Eden Şeker (Kg)
1926	2	573	-	11.868	1.742
1927	2	5.162	-	14.777	1.294
1928	2	4.280	-	15.569	870
1929	2	7.944	-	14.844	1.711
1930	2	13.074	-	14.826	1.466
1931	2	20.597	2.052	14.289	1.697
1932	2	23.940	3.367	15.317	1.838
1933	3	38.991	26.095	13.036	2.607
1934	4	25.800	32.863	15.248	1.807
1935	4	33.947	19.880	15.689	2.545
1936	4	39.261	26.625	15.768	2.915
1937	4	34.352	17.223	15.699	1.928
1938	4	17.841	24.685	15.264	2.023

Tablo 9’a göre, 1926 yılında ülkede üretilen 573 ton kristal şeker %3.013,61 artışla 1938’de 17.841 tona; 1931’de 2.052 ton olan küp şeker miktarı %1.102, 97 artışla 1938’de 24.685 tona çıkmıştır. Ayrıca 1926’da 11.868 kg olan şeker randımanı %28, 61 artışla 1938’de 15.264 kg’a; 1.742 kg olan hektara düşen şeker miktarı %16,13 artışla 2.023 kg’a yükselmiştir.

68 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 25.

69 Şevket Süreyya (Aydemir), “Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz”, Kadro, S.24, Birinci Kânun 1933, ss. 10-11; Velidedeoğlu, a.g.e., s. 673.

70 Akıltepe, Malkoç, Molbay, a.g.e. s. 84.

Tablo 10. Türkiye’nin Şeker Durumu (1926-1938)⁷¹

Yıllar	Üretilen Küp ve Kristal Şeker (Ton)	İthal Edilen Şeker (Ton)	Tüketilen Şeker (Ton)	Nüfus Başına Düşen Şeker (Kg)
1926	573	62.971	63.385	4,750
1927	5.162	61.514	62.720	4,595
1928	4.280	63.474	67.902	4,869
1929	7.944	68.588	70.604	4,956
1930	13.074	63.291	70.672	4,855
1931	22.649	44.343	66.149	4,448
1932	27.307	29.336	56.504	3,719
1933	65.086	17.756	51.712	3,331
1934	58.663	3.719	52.566	3,315
1935	53.827	2.179	61.550	3,809
1936	65.886	20.933	72.215	4,379
1937	51.575	13.967	90.312	5,369
1938	42.526	59.208	97.465	5,683

Tablo 10’a göre, 1926’da üretilen 573 ton şeker %7.321, 64 artışla 1938’de 42.526 tona; 63.385 ton olan tüketilen şeker miktarı %53,76 artışla 97.465 tona; 4,750 kg olan nüfus başına düşen şeker miktarı %19,64 artışla 1938’de 5,683 kg’a yükselmiştir. Buna karşın 62.971 ton olan dış ülkelerden ithal edilen şeker miktarı %5,97 düşüyle 1938’de 59.208 tona inmiştir. Bu rakamlardan ülkede yıldan yıla üretim arttıkça dış ülkelerden satın alınan şeker miktarında azalma görüldüğü anlaşılmaktadır.

3. Şeker Sanayisinin Ulusal Ekonomiye Katkıları

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gelişme gösteren şeker sanayisinin Türk ekonomisine destek temin ettiği de bilinmektedir. Şekerin hammaddesi olan pancarın ziraatına önem verilerek üretiminin artırılma çabası içerisine girilmesi ülke ekonomisi ve kalkınmasına katkılar sağlamıştır.

71 İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1937-1938, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 100; Suvla, *a.g.m.*, s. 487; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 85; Thomas Geerdes, *Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi*, Mars Matbaası, Ankara, 1966, ss. 139; 1923-1936 yılları arasında çeşitli ülkelere ithal edilen şeker miktarı ve tutarı için bkz: İGM, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 313; İGM, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara, 1935, s. 432.

3.1. Şeker Sanayisinin Tarım ve Tarım Tekniğine Katkısı

Atatürk Döneminde şeker sanayisinin gelişiminin tarım ve tarım tekniğinin gelişimine de ön ayak olduğu bilinmektedir. Bu dönemde tek mahsul yetiştiriciliğinin uygulandığı Anadolu ve Trakya'da şeker pancarı tarımı yaygınlaştırılmaya çaba sarf edilmiştir. Şeker imalini güven altına alma ve hammaddesinin üretimini temin etmek maksadıyla 1926 yılından itibaren fabrika yetkililerinin, pancar ekicileriyle işbirliğine gidip verdikleri eğitimle tarım tekniğini geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Şeker sanayisinde tarım örgütü ile çiftçiler arasındaki ilişkiye pancar yetiştirme sözleşmesi etki etmiş, bu sözleşmede bulunan teknik, idari ve finansal şartların yerine getirilmesinde taraflar birbirlerine destek sağlamıştır. Çeşitli kültür bitkileri yetiştiren çiftçiler arasında bilhassa şeker pancarı üreticileri teknik üstünlüğe sahip olmuştur. İleri tarım tekniğini öğrenip uygulamaya çalışan ve sayısı her geçen yıl artan çiftçiler, şeker pancarı dışında diğer bitkilere de aynı tekniği tatbik etmiştir. Tarım örgütünün Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren pancar çiftçisini tarla başında eğitip onlara kredi, alet, makine, gübre ve malzemeler vermesi ziraat tekniğinin gelişimi sonucunu ortaya koymuştur.⁷²

Ekimi ardından kök ve bitkisiyle toprağın derinliklerine kadar inen pancarın hasadıyla birlikte faydalı unsurlarını tarlaya bırakması bir sonraki ekilen bitkinin verimini artırmasına yol açmıştır. Diğer ürünlere göre tarım ekonomisine dört kat daha fazla değer katan pancarın toprağın fiziki yapısının iyileştirip biyolojik aktivitesiyle rekolteye destek sağladığı hububat ekiminde %20 daha fazla verim elde edilmesinden anlaşılmaktadır.⁷³

Çiftçiler ayrıca toprak işleme ve ekim tekniğine ilave olarak tohumluk, gübre kullanımı, sulama, zararlı haşere ve hastalıklarla mücadelenin fayda ve yöntemlerini de öğrenmiştir. İleri tarım tekniğini kullanmaya başlayan şeker pancarı çiftçileri 1926'da dönüm başına aldıkları 1.000 kg şeker pancarını 1938 yılında 1.306 kg'ye çıkarmıştır.⁷⁴

72 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, ss. 66-67; Baha Esat Tekand, "Şeker Sanayii Hakkında Kısa Bir Etüt", *Türk Ekonomisi*, S.88, Ekim 1950, ss. 221-222; Zeynep Uçan, *Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayinin Ekonomik Gelişmeye Etkileri, Türkiye Uygulaması*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1993, s. 106; Şeker pancarı tarımının ülke ekonomisi bakımından önemi için bkz: İsmet Tortopoğlu, "Şeker Pancarı Tarımının Türkiye İçin Önemi", *Hasad*, S.227, Nisan 2004, ss. 50-54.

73 Geerdes, a.g.e., 35; *Pancar Tarımı ve Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası Yayınları, Ankara, 2006, s. 7.

74 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 67; 1925 yılından 1938'e kadar olan dönemde Türkiye'de pancar ekim alanı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Yayın No: 3114, Ankara, 2007, s. 199; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2007*, Yayın No: 3206, Ankara, 2008, s. 201; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Yayın No: 3361, Ankara, 2009, s. 202; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Yayın No: 3493, Ankara, 2010, s. 172; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Yayın No: 3641, Ankara, 2011, s. 169; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 184; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 170; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-*

Tablo 11. Türkiye’de Pancar Verimi (1923-1938)⁷⁵

Yıllar	Dönüme Düşen Verim (Kg)
1926	872
1927	875
1928	558
1929	1.152
1930	988
1931	1.187
1932	1.199
1933	1.999
1934	1.184
1935	1.579
1936	1.813
1937	1.211
1938	1.306

Tablo 11’e göre, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının faaliyete geçtiği 1926 yılında 1 dönümden elde edilen 872 kg pancar miktarı 1927’de 875 kg’a çıkmıştır. Diğer yılların aksine 1928, 1930, 1934 ve 1937’de ise verimde düşüş yaşanmıştır. 1933 yılına gelindiğinde 1.999 kg ile en üst seviyeye ulaşılmıştır. Randımanında inişli çıkışlı bir seyir takip edilmesine rağmen 1926 yılı seviyesinin altına inilmemiştir.

Böylece 1926’da 872 kg olan dönüme düşen pancar verimi 434 kg artışla 1938’de 1306 kg’a yükselirken bunda %49,77 oranında bir artış sağlanmıştır. Bu oran randımanın pik yaptığı 1933’te %129,24, 1935’te ise %81,07 olmuştur.

3.2. Hayvancılığa Katkısı

Atatürk Döneminde uygulanan şeker politikasının hayvancılığa da destek sağladığı bilinmektedir.⁷⁶ Bu politikanın başlıca unsuru hayvan yemi temin etme, besiciliği teşvik etme ve çiftçiye damızlık verme şeklinde olmuştur. Uygulama şeker üretimi esnasında fabrikalardan elde edilen hayvan yemleriyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda pancar başı ile yaprağı inek besiciliğinde yaş ve kuru halde yararlanılan değerli bir yem olmuştur. 100 kilogramında 1.114

2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 179.

75 Geerdes, a.g.e., s. 139; İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları Ankara, 1988, s. 64.

76 İhsan Abidin, “Şeker Yetirime Bitirime Kadar”, *Karınca*, S.9, Şubat 1935, s. 18; Ekrem Oktar, *Pancar Yapracağı ve Pancar Küspesinin Hayvan Gıdası Olarak Kıymetlendirme Usulleri*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1942, ss. 5-23; Şeker fabrikası artıkları ve onların değerlendirilmesiyle ilgili tablo için bkz: Baha Esat Tekand, “Şeker Sanayii”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, s. 353.

kg et verecek besin değerinin bulunması pancarı büyükbaş hayvancılığının beslenmesinde önemli hale getirmiştir.⁷⁷

Öte yandan şeker pancarının fabrikada özü alındıktan sonra kalan küspesi de iyi bir hayvan yemi olarak değerlendirilmiştir. 100 kilogramında 1.514 kg et yapabilecek besin maddesine rastlanması bu bitki artığını da önemli kılmıştır. Pancar küspesinin de tüketimi yaş ve kuru olarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Avrupalı çiftçiler hayvancılığı geliştirmek amacıyla şeker pancarını yaprak, küspe ve melası için yetiştirmeyi tercih etmiştir.⁷⁸

Şekeri alınan 100 kg pancarın posa halinde kalan 4 kg melası ise fabrikalardan elde edilen diğer bir yan ürün olarak bilinmektedir. Bu dönemde yem endüstrisinin yeterli seviyede gelişmemesi pancar kalıntılarını önemli hale getirmiştir. Şeker sanayisinin gelişmesi fabrika çevresi ve köylerde binlerce hayvan besleyen ahırların oluşumunun önünü açmıştır.⁷⁹

Ayrıca hektar başına alınan 40.000 kg pancardan 25.000-30.000 kg civarında elde edilen pancar yaprağı, küspe ve melasın, 5.000 kg süte de karşılık geldiği bilinmektedir. Bu rakam pancar ziraatının süt endüstrisine katkı sağladığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.⁸⁰

Tablo 12. Şeker Fabrikalarının Melas ve Küspe İmalatı⁸¹

Yıllar	Alpullu (Ton)	Uşak (Ton)	Eskişehir (Ton)	Turhal (Ton)	Toplam (Ton)
1926	141	55	-	-	196
1927	1.500	556	-	-	2.056
1928	1.058	528	-	-	1.586
1929	1.570	1.116	-	-	2.686
1930	2.854	1.436	-	-	4.290
1931	5.710	2.523	-	-	8.233
1932	5.500	3.117	-	-	8.617

77 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 68; Fikret Akınerdem, "Türkiye Şeker Sanayi, Şeker Pancarı Ekonomisi, Yan Ürünler", *Agrotıme Uluslararası Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Dergisi*, S.9, Mayıs-Haziran 2014, s. 58; Özlem Eştürk, "Türkiye'de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, C.2, S.1, 2018, s. 75.

78 Sait Tahsin (Tekeli), "Türkiye'de İspirto Vaziyeti-3: Hammaddeler", *Dönüm*, S.5, Teşrinievvel 1932, s. 12; *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 68.

79 Tekand, "Şeker Sanayii Hakkında Kısa Bir Etüt", s. 222; *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, ss. 68-69; Sedat Kansu, "Şeker Endüstrisi Artıklarının Hayvan Yemi Olarak Değerlendirilmesi", *Türk Ekonomisi*, S.36, Haziran 1946, ss. 180-181; Cumhuriyetin ilk yıllarında verimli tipik hayvan ırkları rasyonel bir yemleme, iyi bakım, metodik seçme ile elde edilmiştir. Konu ile ilgili bkz: Cemal Arıtman, "Milli İktisadiyatımızda Hayvancılık ve Türkiye'de Hayvancılığın İnkişaf İmkânları", *Ülkü*, C.16, S.95, İkinci Kanun 1941, ss. 462-464.

80 Geerdes, a.g.e., s. 35; Aziz Şatana, "Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretimi", *Hasad*, S.284, Ocak 2009, s. 82.

81 İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, s. 211.

1933	12.304	5.070	3.518	-	20.892
1934	5.465	5.382	7.056	2.803	20.706
1935	6.829	2.092	4.627	4.436	17.984
1936	4.781	2.176	6.270	5.657	18.884
1937	3.485	2.113	4.874	4.073	14.545
1938	2.801	1.359	3.206	4.344	11.710

Tablo 12'ye göre, Alpullu Şeker Fabrikasından 1926 yılında üretilen 141 ton melas ve küspe miktarı %1.886, 52 artışla 1938'de 2.801 tona; 55 ton halde Uşak'ta üretilen melas ve küspe imalatı %2.370 artışla 1938'de 1.359 tona; Turhal'da 1934'te 2.803 ton olarak elde edilen melas ve küspe üretimi %1.541 artışla 1938'de 4.344 tona yükselmiştir. Ayrıca Eskişehir'de 1933'te 3.518 ton halde üretilen melas ve küspe üretimi %8, 86 düşüşle 1938'de 3.206 tona inmiştir. Dahası 1926'da 196 ton olan toplam melas ve küspe imalatı %5.874, 48 artışla 1938'de 11.710 tona yükselmiştir. Böylece 1926'dan 1938'e kadar olan 13 yıllık dönemde şeker fabrikalarının toplamda 132.385 ton melas ve küspe imal ettiği görülmektedir.

3.3. Çiftçi Donatımı ve Kredi Teminine Katkısı

Şeker sanayisinin çiftçinin donatımı ve kredi teminine de katkı sağladığı görülmektedir. Pancarın emek ve masraf isteyen bir kültür bitkisi olması teknik işlerin zamanında yapılmasını zaruri kılmalarına rağmen çiftçilerin tarım alet ve makine yönünden yetersiz kalışı kağı ve karasabanın kullanımını yaygın hale getirmiştir. Bu da şeker pancarı için gerekli işçilik ve bakım masraflarını karşılayamamıştır. 1926'da bu şartlarda başlanan şeker pancarı tarımından verim alınmadığı gibi fabrikalar için gerekli üretim de yapılamamıştır. Bu nedenle ABD ve Avrupa'da olduğu gibi çiftçileri donatıp kredi sağlamak için 1928'de yardım programı geliştirilerek uygulanmaya başlamıştır.⁸²

Bu dönemde birim alanından yeterli ürünü elde edebilmek ve şeker fabrikalarının hammaddesini güven altına alabilmek için köylüye yardım görevi üstlenilmiştir. Bu amaçla çiftçilerin tarım alet ve makineleriyle suni gübre ve tohum ihtiyacı kredili olarak karşılanmaya çalışılmıştır.⁸³

82 Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 70; Şeker pancarı hastalıkları için bkz. Afif Gediz, Türkiye'de Şeker Pancarı Hastalıkları ve Mücadele Usulleri, Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, İstanbul, 1940, ss. 1-81.

83 Örneğin Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ'ye ait şeker fabrikası için 1 Şubat 1931 tarihinde Bakanlar Kurulunca 123.200 liralık tohum ve alet satın alımı kararlaştırılmıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/17-6-10, Tarih: 01.02.1931.

Bunun yanı sıra makinelerin kullanım, bakım ve tamiri için de ayrıca çiftçilere yardımcı olunmuştur. Dahası şeker pancarının ekim, çapa, sulama, mücadele ve hasat işleri için dönüm başına faizsiz avans da verilmiştir. Çiftçiye verilen bu avans sattığı pancardan tahsil edilirken, şeker fabrikalarının kredi sağlama görevini yerine getirmesi, Ziraat Bankasının devre dışı kalmasına yol açmıştır.⁸⁴

Şeker sanayisi için çiftçilere verilen aynı ve nakdi kredilerin tarım teşkilatının kontrolü altında bilinçli bir şekilde kullanılmasının çiftçilere yarar sağlaması, Ziraat Bankasının da aynı yöntemi kullanması sonucunu ortaya koymuştur.⁸⁵

3.4. İstihdama Katkısı

Cumhuriyetin ilk yıllarında şeker sanayisi alanında yapılan atılımlar istihdama da destek sağlamıştır. Bu sanayi içerisinde yer alan fabrika ve tesislerde memur, işçi ve hizmetlilere ihtiyaç duyulması, yılda 3-5 ay geceli gündüzlü çalışan kadroların diğer aylarda revizyon ve bakım işleriyle uğraşmasına yol açmıştır. Çok sayıda geçici personelin de istihdam edildiği fabrikaların yoğun çalıştığı aylardaki işler tamamlanınca bunların işine son verilmiştir.

Şeker pancarının istihdam sorununu çözecek önemli bir mahsul olduğu hasat dönemlerinde tarım işçisi, az topraklı çiftçi ve işsizlere 100 gün süreyle iş imkânı sağlamasından anlaşılmaktadır. Bu ürün kırsal kesimde ayçiçeğine göre 4,4 kat, buğdaya göre 18 kat daha fazla istihdam oluşturmuştur.⁸⁶

Şeker sanayisinde görevli uzman, teknisyen ve yöneticilerin özlük hakları Devlet Personel Kanununa göre sağlanmıştır. Ayrıca bu personelin karşılanan sosyal ve kültürel ihtiyacı zaman zaman verilen eğitim programlarıyla rasyonel ve verimli hale getirilmiştir. Şeker sektöründe çalışan personelin dışında hammaddeyi temin eden çiftçiler de insan gücü istihdamı içerisinde yer almıştır.⁸⁷

84 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, ss. 70-71; Şeker sanayisinin gelişimine paralel olarak pancar hasadının da modern aletlerle yapıldığı bilinmektedir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Eres Söylemez, *Şeker Pancarı Hasat ve Toplama Makineleri Dizaynı*, Sanayi Eğitim ve Geliştirme Merkezi Genel Müdürlüğü (SEGEM) Yayınları, Ankara, 1981, ss. 5-12.

85 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 71.

86 *Pancar Tarımı ve Şeker Sanayii*, s. 3.

87 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, s. 72.

Tablo 13. Şeker Fabrikaları İstihdamı⁸⁸

Yıllar	Memur Sayısı		İşçi Sayısı		Hizmetli Sayısı	
	Daimi	Geçici	Daimi	Geçici	Daimi	Geçici
1926	102	-	285	263	-	-
1927	133	-	314	273	-	-
1928	148	-	298	285	-	-
1929	146	-	369	501	-	-
1930	155	-	361	590	-	-
1931	116	63	163	1.022	-	-
1932	136	75	128	1.233	-	-
1933	292	196	380	2.664	-	-
1934	492	209	440	5.979	12	5
1935	281	45	515	4.185	34	9
1936	334	39	583	4.968	45	11
1937	381	41	562	5.019	47	12
1938	301	37	688	5.550	46	10

Tablo 13'e göre, 1926'da 102 olan şeker fabrikalarında çalışan daimi memur sayısı %195,09 artışla 1938'de 301'e ulaşmıştır. Ancak 1931'den itibaren alınmaya başlanan geçici memur sayısı yıldan yıla farklılık arz etmiştir. 1938'de 37 ile geçici memurla en düşük sayı elde edilirken 1934'te 209 ile en yüksek rakama ulaşılmıştır. Ayrıca 1926'da 285 olan çalışan daimi işçi sayısı %341,40 artışla 1938'de 688'e; 263 olan geçici işçi sayısı %2.010,26 artışla 1938'de 5.550'e yükselmiştir. Bunlara ilave olarak 1934'te 12 olan daimi hizmetli sayısı %283,33 artışla 1938'de 46'ya; 5 olan geçici hizmetli sayısı %100 artışla 1938'de 10'a çıkmıştır.

3.5. Milli Gelire Katkısı

Şeker sanayisinin milli gelire de katkı sağladığı, devlete kazanç temin eden bir alan olması ve diğer sektörlerin iş hacmini artırıp dış ticaret dengesinin kurulmasında olumlu rol oynamasından anlaşılmaktadır. Bu sanayide maden kömürü, kok, linyit, fueloil, kireçtaşı, ambalaj, kimyevi ve çeşitli malzemelerin kullanılması birçok endüstrinin iş hacminin artırılmasına yol açmıştır. Ayrıca pancar hammaddesiyle işletme ve yardımcı malzemelerin şeker fabrikalarına; şeker, ispirto ve melasın tüketim alanlarına taşınması karayolu ve demiryolu nakliyatında iş yükünü artırmıştır. Şeker üretiminin ihtiyacı karşıladığı yıllarda

88 Velidedeoğlu, a.g.e., ss. 237, 403, 461, 554.

ithalat önlenip dış ticaret dengesinde olumlu rol oynanırken üretimin fazla olduğu yıllarda ihracatın yapılması bu dengeye katkı sağlamıştır.⁸⁹

14 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1718 sayılı *Dâhilî İstihlâk Vergisi Hakkında Kanun* ile şekerden vergi alınmaya başlanmıştır. Buna göre üretilen şekerden 1930 yılında 4 kuruş, 1931'de 5 kuruş, 1932'de 6 kuruş ve 1933'te 7 kuruş tüketim vergisi alınmıştır.⁹⁰ Ancak 29 Mayıs 1932 tarihinde kabul edilen 1994 sayılı *14 Haziran 1930 Tarih ve 1718 Numaralı Dâhilî İstihlâk Vergisi Kanununun 1. Maddesinin Tadiline Dair Kanun* ile tüketim vergisi kilogramda 8 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁹¹ Bu suretle 1935'te şeker fabrikalarının devlete ödediği verginin 3.531.857 liraya ulaştığı bilinmektedir.⁹²

Tablo 14. Türkiye'de Bedeli Ödenen Pancar ile Üretilen Şeker ve Tutarı⁹³

Yıllar	Bedeli Ödenen Pancar Miktarı (Ton)	Ödenen Pancar Tutarı (TL)	Üretilen Şeker (Ton)	Şekerin Tutarı (TL)
1926	4.728	70.650-	573	198.958-
1927	34.931	555.782-	5.162	2.405.643-
1928	27.490	442.889-	4.280	1.583.545-
1929	53.518	886.897-	7.944	2.780.257-
1930	88.183	1.438.053-	13.074	4.837.314-
1931	158.510	2.249.300-	22.649	8.874.299-
1932	178.280	2.103.143-	27.307	10.990.109-
1933	449.275	6.140.361-	65.086	24.636.635-
1934	384.717	4.301.205-	58.663	22.462.381-
1935	334.046	3.277.343-	53.828	14.055.288-
1936	409.893	3.048.560-	65.886	17.270.189-
1937	324.185	2.410.702-	51.575	13.410.565-
1938	274.598	2.384.905-	42.526	11.372.261.-

89 Şeker Sektörü ve Elazığ İli Şeker Sanayi ve Hammadde Durumu, Fırat Kalkınma Ajansı ve Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara, 2016, s. 1; Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, ss. 80-81.

90 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C.8, 14.06.1930, s. 874; *Resmi Gazete*, S.1522, 17 Haziran 1930, s. 9105; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, C.20, 14.06.1930, s. 224.

91 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.11, 29.05.1932, s. 428; *Resmi Gazete*, S.2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C.8, 29.05.1932, s. 357; 1936-1938 yılları arasında şeker fabrikaları binalarıyla bunların makine, alet ve edevatının maddi değeri için bkz: İGM, *Sanayi İstatistikleri 1936-1941*, Yayın No: 237, İstanbul, 1945, s. 58.

92 Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 99; Ülkede ispiroto ithalatı için bkz: Sait Tahsin (Tekeli), "Türkiye İspiroto Vaziyeti-2: İstihlalat", *Dönüm*, S.4, Eylül 1932, s. 12.

93 Geerdes, *a.g.e.*, ss. 139-140; Akıltepe, Malkoç, Molbay, *a.g.e.*, s. 102.

Tablo 14'e göre, 1926'da 4.728 ton olan bedeli ödenen pancar miktarı %5.707, 91 artışla 1938'de 274.598 tona; 70.650 lira olan ödenen pancar tutarı %3.276,66 artışla 1938'de 2.384.905 liraya yükselmiştir. Ayrıca 573 ton olan üretilen şeker miktarı %7.321, 64 ton artışla 1938'de 42.526 tona; 198.958 lira olan şeker tutarı %5.615, 91 artışla 1938'de 11.372.261 liraya yükselmiştir. Bu rakamlar 1926'dan 1938'e kadar olan dönemde şeker sanayisinde önemli bir gelişme olduğunu ve bununda milli gelire katkı sağladığını gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Atatürk Döneminde 5 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 601 sayılı Yasayla fabrika kurup üretim yapmada hükümete yetki verilmesi, ülkede şeker imalinin önünü açmıştır. Akabinde aynı yılın sonlarına doğru 22 Aralık 1925'te inşasına başlanan Alpullu Şeker Fabrikasının 26 Kasım 1926'da, Uşak Şeker Fabrikasının da 17 Aralık 1926'da hizmete girmesi ve ilk üretilen şekerle önemli bir hamle yapılmasına rağmen ihtiyaç giderilememiştir.

Bu sebeple Türkiye'nin önemli besin kaynakları arasında yer alan bu maddenin imalatını artırıp ithalatını önlemek maksadıyla 5 Aralık 1933'te Eskişehir, 19 Ekim 1934'de ise Turhal Şeker Fabrikası işletmeye açılmıştır.

Bu dönemde üretim artışının 1929-1930 devresi ihtiyacını giderebilecek seviyeye getirmesine rağmen dünyada meydana gelen 1929 Krizinin halkın alım gücünü zayıflatması ve fiyatların ortalama 30-40 kuruş civarında seyretmesi yıllık tüketimin 50 bin tona gerilemesinin önünü açmıştır.

Bunun üzerine krizin meydana getirdiği sıkıntıyı gidermek ve tüketim artışını temin etmek üzere 1934'te dört şirketin almaya çalıştığı önlemlerden bir sonuca ulaşamaması Ekonomi Bakanlığının Avusturyalı Dr. Gustav Mikusch'uyu Türkiye'ye davet ederek bir rapor hazırlatmasına yol açmıştır. Ardından şeker şirketlerinin bir kısmının finans kuruluşlarına olan borçlanmaları ve yeni kurulanların da milli bankalarca tesis edilmesi 1935'te *Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ*'nin teşkilini ortaya koymuştur.

Ziraat ve İş Bankasıyla Sümerbank'ın ortaklığıyla kurulan *Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ* ile dört fabrikanın bir çatı altında toplanıp fiyatların aşağıya çekilmesi, 1935'te şeker tüketiminin artarak 60 bin tonun üzerine çıkmasına yol açmıştır. Bu tüketimin 1937'de 90 bin 1938'de ise 97 bin tonla daha da artıp üretimin 51 bin ve 42 bin ton düzeylerinde kalması, yeni işletmelere ihtiyaç duyulmasını zorunlu kılmıştır.

Bu durumu göz önünde bulunduran Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ, ülkenin iktisadi şartları sebebiyle yapımı düşünülmeyen fabrikaların yerine köylülerin teçhiz edilip pancar tarımının ileri düzeye taşınmasını

kararlaştırmıştır. Bu suretle tatbik edilen yöntemler ve dönüm başına alınan rekolte ile şeker imali artırılıp gelişmiş ülkeler düzeyine erişilmeye çaba sarf edilmiştir.

Atatürk Döneminde şeker sanayisinin ulusal ekonomiye destek sağladığı da bilinmektedir. Bu sanayinin kuruluşundan sonra uzmanların, pancar ekicilerini eğitip onları alet, makine, malzeme, kredi ve gübre yardımından faydalandırmasının tarım tekniğinin ilerletilerek verimin artırılmasını sağladığı, 1926'da 872 kg olan dönüme düşen pancar rekoltesinin %49,77 artışla 1938'de 1.306 kg'a yükselişinden anlaşılmaktadır.

Bu dönemde uygulanan şeker politikası hayvancılık sektörüne de destek temin etmiştir. Şeker imali sırasında fabrikalardan elde edilen pancar başı ve yaprağıyla, küspe ve melasın yem olarak kullanılmasının büyükbaş ahır hayvancılığının gelişimine ön ayak olması ülkede et ve süt veriminin artırılmasını sağlamıştır.

Şeker sanayisi çiftçilerin kredi ile teçhiz edilmesini de desteklemiştir. Bu sayede makine, alet, suni gübre ve tohum ihtiyacı krediyile karşılanmaya gayret edilmiştir. Ayrıca şeker pancarının işsizlik sorununu halledecek önemli bir ürün olduğu topraksız köylü ve ziraat işçilerine 100 gün iş temin edip ayçiçeğine 4 ve buğdaya da 18 misli daha fazla istihdam sağlamasından anlaşılmaktadır.

Bu sanayide kok, linyit, maden kömürü, kireçtaşı, fueloil, kimyevi ambalaj ve çeşitli malzemelerden yararlanılması birçok sektörün iş yükünü artırıp onlara yardımcı olunmasının önünü açmıştır. Dahası pancar ve yardımcı materyallerin fabrikalara; ispirto, şeker, melas ve küспенin de tüketim alanlarına nakledilmesi karayolu ve demiryolu ulaşımına destek sağlamıştır.

Şeker üretiminin yeterli olduğu yıllarda ithalatın önlenmesi ve yabancı ülkelere gidecek dövizin ülkede kalıp yatırımlara harcanması Türk ekonomisine destek sağlamıştır. İhtiyaç fazlası üretim yapılan senelerde ihracata başvurulması ticaret dengesinin oluşmasına yardım ederken, şekerden yıllık tüketim vergisinin alınması da milli gelire destek temin etmiştir.

Netice itibarıyla üretilen pancarın fabrikalarda işlenip şeker haline getirilişinin çiftçi sayısı, ekim alanı, işlenen pancar miktarı ve imalat artışına yardım etmesi Türk ekonomisine katkılar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 7-16-16, Tarih: 19.04.1923.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 19-42-7, Tarih: 13.07.1926.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 21-69-7, Tarih: 14.11.1926.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 25-44-15, Tarih: 13.07.1927.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 26-61-8, Tarih: 09.11.1927.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 27-85-2, Tarih: 29.02.1928.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-13-21, Tarih: 16.01.1929.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 17-6-10, Tarih: 01.02.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 21-43-6, Tarih: 17.06.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-15-17, Tarih: 07.03.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 34-16-13, Tarih: 16.03.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 39-61-5, Tarih: 03.09.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-75-19, Tarih: 24.09.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-80-11, Tarih: 12.11.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-1-11, Tarih: 07.01.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 42-7-14, Tarih: 17.02.1934.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-12-12, Tarih: 24.02.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 52-16-14, Tarih: 09.03.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 56-53-6, Tarih: 08.06.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 59-84-2, Tarih: 07.11.1935.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-7-1, Tarih: 29.01.1936.

- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-26-9, Tarih: 06.04.1936.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 65-44-3, Tarih: 26.05.1936.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 66-57-8, Tarih: 03.07.1936.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 73-30-12, Tarih: 15.04.1937.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 74-35-4, Tarih: 28.04.1937.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 74-35-13, Tarih: 30.04.1937.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-72-4, Tarih: 16.08.1937.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 82-13-12, Tarih: 17.02.1938.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-36-3, Tarih: 28.04.1938.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi ve Zabıt Ceridesi

- TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 05.04.1341, s. 129.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 25.01.1926, s. 92.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 25.02.1926, s. 119.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 28.05.1927, s. 273.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 08.06.1929, s. 825.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 14.06.1930, s. 874.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 16.06.1930, s. 850.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 29.05.1932, s. 428.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 02.07.1932, s. 846.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 03.07.1932, ss. 858-861.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 03.06.1933, ss. 819-822.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 02.05.1935, s. 85.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 12.06.1935, s. 609.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 16.11.1936, s. 41.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 25.01.1937, s. 151.
TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C. 17, 05.04.1341, s. 113.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C. 21, 25.01.1926, s. 285.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C. 22, 15.02.1926, s. 215.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C. 32, 28.05.1927, s. 615.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, C. 20, 14.06.1930, s. 224.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C. 8, 29.05.1932, s. 357.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C. 9, 02.07.1932, s. 454.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C. 9, 03.07.1932, ss. 468-474.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, C. 16, 03.06.1933, ss. 19-22.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C. 3, 02.05.1935, s. 9.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C. 4, 12.06.1935, s. 151.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C. 13, 16.11.1936, ss. 40-41.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C. 15, 25.01.1937, s. 89
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, C. 27, 01.11.1938, s. 5.

B. Resmi Gazete

- Resmi Gazete*, S. 92, 14 Nisan 1341, ss. 62-63.
_____, S. 290, 6 Şubat 1926, s. 943.
_____, S. 306, 24 Şubat 1926, s. 1014.
_____, S. 608, 15 Haziran 1927, s. 2624.
_____, S. 1230, 1 Temmuz 1929, s. 7755.
_____, S. 1522, 17 Haziran 1930, s. 9105.
_____, S. 1524, 19 Haziran 1930, s. 9117.
_____, S. 2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517.
_____, S. 2143, 6 Temmuz 1932, ss. 1691-1692.
_____, S. 2146, 10 Temmuz 1932, ss. 1703-1705.
_____, S. 2424, 11 Haziran 1933, ss. 2676-2678.
_____, S. 2996, 7 Mayıs 1935, s. 5153.
_____, S. 3030, 17 Haziran 1935, s. 5344.
_____, S. 3471, 28 Kasım 1936, s. 7375.
_____, S. 3517, 26 Ocak 1937, s. 7581.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

İGM, *İstatistik Yıllığı 1934-1935*, Ankara, 1935.

_____, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936.

_____, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937.

_____, *Sanayi İstatistikleri 1936-1941*, Yayın No: 237, İstanbul, 1945.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı, 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938.

_____, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1939.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940.

TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Yayın No: 3114, Ankara, 2007.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2007*, Yayın No: 3206, Ankara, 2008.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Yayın No: 3361, Ankara, 2009.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Yayın No: 3493, Ankara, 2010.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Yayın No: 3641, Ankara, 2011.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara, 2012.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Yayın No: 4361, Ankara, 2014.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Agrotume Uluslararası Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Dergisi (2014)

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi (2018)

Arı Maya (1954)

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (2012)

Dönüm (1932-1935, 1936)

Hasad (2004, 2009)

İktisadi Yürüyüş (1940)

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1940, 1951)

Kadro (1932-1934)

Karınca (1934-1935)

Köy Postası (1947)

Tarım ve Köy (2000)

Türk Ekonomisi (1946, 1949, 1950)

Ülkü (1941)

Ziraat Dergisi (1955)

B. Gazeteler

Açıksöz (5 Haziran 1930-4 Ağustos 1939)

Akşam (20 Teşrinievvel 1934)

Cumhuriyet (6 Aralık 1933-20 Teşrinievvel, 30 Mayıs 1934)

Haber (20 Birinci Teşrin 1934)

Hâkimiyeti Milliye (20 Birinci Teşrin 1934)

Milliyet (6 Aralık 1933)

Savaş (21 Teşrinievvel 1934)

Son Posta (20 Birinci Teşrin 1934)

Türk Dili (21 Birinci Teşrin 1934)

Türk Sözü (21 Birinci Teşrin 1934)

Vakit (20 Birinci Teşrin 1934)

Yeni Asır (21 Teşrinievvel 1934)

Zaman (20 Teşrinievvel 1934)

IV. Kitaplar

ABİDİN, İhsan, *Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934.

AKILTEPE, Habil; MALKOÇ, Sabri; MOLBAY, İhsan, *Türkiye'de Şeker Sanayii ve Şeker Pancarı Ziraatı*, Mars Matbaası, Ankara, 1964.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti, *Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi 1947 Yılı Raporu*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1947.

BOZDAĞ, İsmet, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikası AŞ Yayınları, Ankara, 1973.

- DEMİRCİ, Sevinç, *Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör Verimliliklerin Ölçümü: Malmquist İndeks Yaklaşımı*, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001.
- HATİPOĞLU, Şevket Raşit, *Türkiye’de Zirai Buhran*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1936.
- GEDİZ, Afif, *Türkiye’de Şeker Pancarı Hastalıkları ve Mücadele Usulleri*, Kenan Basımevi ve Klışe Fabrikası, İstanbul, 1940.
- _____, *Şeker Pancarı Ziraatının Türkiye Zirai ve İktisadi Bünyesindeki Yeri*, Türkiye Şeker Fabrikası AŞ Yayınları, Ankara, 1961.
- GEERDES, Thomas, *Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi*, Mars Matbaası, Ankara, 1966.
- İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ Nizamname-i Dahilisi*, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1341.
- OKTAR, Ekrem, *Pancar Yaprağı ve Pancar Küşpesinin Hayvan Gıdası Olarak Kıymetlendirme Usulleri*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1942.
- Pancar Tarımı ve Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası Yayınları, Ankara, 2006.
- POLATOĞLU, Mehmed Gökhan, *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- SÖYLEMEZ, Eres, *Şeker Pancarı Hasat ve Toplama Makineleri Dizayını*, Sanayi Eğitim ve Geliştirme Merkezi Genel Müdürlüğü (SEGEM) Yayınları, Ankara, 1981.
- Şeker Sektörü ve Elazığ İli Şeker Sanayi ve Hammadde Durumu*, Fırat Kalkınma Ajansı ve Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara, 2016.
- TCSANAYİİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973.
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- VELİDEDEOĞLU, Turan Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara, 1958.

V. Makaleler

- ABİDİN, İhsan, “Şeker Yetirime Bitirime Kadar”, *Karınca*, S.9, Şubat 1935.
- AKINERDEM, Fikret, “Türkiye Şeker Sanayi, Şeker Pancarı Ekonomisi, Yan Ürünler”, *Agrotıme Uluslararası Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Dergisi*, S.9, Mayıs-Haziran 2014, ss. 56-59.

- ARITMAN, Cemal “Milli İktisadiyatımızda Hayvancılık ve Türkiye’de Hayvancılığın İnkişaf İmkânları”, *Ülkü*, C.16, S.95, İkinci Kanun 1941, ss. 454-464.
- (AYDEMİR), Şevket Süreyya, “Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz”, *Kadro*, S.24, Birinci Kânun 1933, ss. 5-16.
- _____, “Şeker İstiklali ve 160.000 ton Türk Şekeri”, *Kadro*, S.11, İkinci Teşrin 1932, ss. 5-16.
- _____, “Şeker Mütetassısının Raporu Niçin Eksiktir”, *Kadro*, S.30, Haziran 1934, ss. 41-48.
- “Başvekil Hazretleri Turhal’da Yeni Kurulan Şeker Fabrikasını Büyük Bir Merasimle Açtılar”, *Türk Sözü*, 21 Birinci Teşrin 1934, No: 3052.
- “Başvekilimiz Turhal Şeker Fabrikasını Açtı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 4757, ss. 1-2.
- “Dördüncü Şeker Fabrikamız”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 3757, ss. 1, 5.
- “Dördüncü Şeker Fabrikası Dün Turhal’da Büyük Tezahürat ve Merasimle Açıldı”, *Son Posta*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 1524.
- “Dördüncü Şeker Fabrikası Turhal’da Açıldı”, *Yeni Asır*, 21 Teşrinievvel, 1934 No: 8778.
- EŞTÜRK, Özlem, “Türkiye’de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, C.2, S.1, 2018, ss. 67-81.
- ISBAHA, Çetin, “Şeker ve Bizde Şeker Sanayinin Kuruluşu”, *Köy Postası*, S.38, Haziran 1947.
- KANSU, Sedat, “Şeker Endüstrisi Artıklarının Hayvan Yemi Olarak Değerlendirilmesi”, *Türk Ekonomisi*, S.36, Haziran 1946, ss. 180-181.
- KARAYAMAN, Mehmet, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.28, S.82, Mart 2012, ss. 53-96.
- MECİTOLU, Edip, “Bizde Şeker Mevzuu”, *Türk Ekonomisi*, S.77, Kasım 1949, ss. 251-252.
- SEÇKİN, Refet, “Atatürk ve Gıda Sanayi”, *Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1981, ss. 161-172.
- SUVLA, Refii Şükrü, “Bugünkü Harp Karşısında Dünya’da ve Türkiye’de Şeker Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.2, 1940, ss. 471-490.
- SÜREYYA, Ali “Türk Şekeri”, *Karınca*, S.7, Aralık 1934.

ŞATANA, Aziz, "Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretimi", *Hasad*, S.284, Ocak 2009, ss. 82-86.

"Şeker Fabrikaları", *Açıksöz*, 5 Haziran 1930 No: 2556.

"Şeker Fabrikalarımızın Üçüncüsü de Dün Açıldı: İsmet Paşa Eskişehir'de Mühim Bir Nutuk Söyledi", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1933, No: 3444, ss. 1, 5.

"Şeker Fabrikasının Üçüncüsü Açıldı", *Milliyet*, 6 Aralık 1933, No: 2811, ss. 1, 5.

"Şeker Sanayimizin Maruz Kaldığı Müşköller", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1934, No: 3614.

ŞENOCAK, Kemalettin, "Tarih Boyunca Bal", *Arı Maya*, C.2, S.16, Ağustos 1954.

TEKAND, Baha Esat, "Şeker", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, ss. 340-341.

_____, "Şeker Pancarı", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, ss. 345-350.

_____, "Şeker Sanayii", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1953, ss. 350-353.

_____, "Şeker Sanayii Hakkında Kısa Bir Etüt", *Türk Ekonomisi*, S.88, Ekim 1950, ss. 221-224.

TEKELİ, İlhan İlkin, Selim "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları Ankara, 1988, ss. 37-89.

(TEKELİ), Sait Tahsin, "Şeker Sanayimiz Hakkında Rapor", *Dönüm*, S.31, İkinci Kânun 1935, ss. 324-336.

_____, "Türkiye İspirto Vaziyeti-2: İstihalat", *Dönüm*, S.4, Eylül 1932, ss. 12-16.

_____, "Türkiye'de İspirto Vaziyeti-3: Hammaddeler", *Dönüm*, S.5, Yıl: Teşrinievvel 1932, ss. 8-12.

_____, "Türkiye'de Yerli Endüstri ve Ham Madde Meselesi", *Dönüm*, S.39, Mart 1936, ss. 110-114.

_____, "Türkiye'de Yerli Endüstri ve Karakterleri", *Dönüm*, S.37, Kânunusani 1936, ss. 10-16.

TORTOPOĞLU, İsmet, "Şeker Pancarı Tarımının Türkiye İçin Önemi", *Hasad*, S.227, Nisan 2004, ss. 50-54.

"Turhal Fabrikasıyla Şeker Sanayimiz Tamamlandı", *Vakit*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 6030.

"Turhal Şeker Fabrikası", *Zaman*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 132.

"Turhal Şeker Fabrikası Açıldı", *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1934, No: 5759.

“Turhal Şeker Fabrikası Dün Merasimle Açıldı”, *Haber*, 20 Birinci Teşrin 1934, No: 891, ss. 1, 6.

“Turhal Şeker Fabrikası İsmet Paşa Tarafından Açıldı”, *Savaş*, 21 Teşrinievvel 1934, No: 28.

TÜRKOĞLU, Abdullah, “Türkiye’de Şeker Politikası”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.12, S.3-4, 1951, ss. 109-133.

“Türk Şeker Sanayii”, *Tarım ve Köy*, S.132, Mart-Nisan 2000, ss. 35-38.

YAZICIOĞLU, Turgut, “Ziraat Sanayi, Esas Karakteri ve Türkiye İçin Önemi”, *Ziraat Dergisi*, S.130, Şubat 1955.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Şeker Sanayimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, S.9, 15 Nisan 1940.

“Yeni Bir Milli Müessese Daha: Turhal Şeker Fabrikası Açıldı”, *Türk Dili*, 21 Birinci Teşrin 1934, No: 4334, ss. 1-2.

VI. Tezler

AVCI, Sedat, *Türkiye’de Şeker Sanayi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

ÇEKİN, Edanur, *Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Amasya Şeker Fabrikası*, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya, 2021.

UÇAN, Zeynep, *Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayinin Ekonomik Gelişmeye Etkileri*, Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1993.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=3>, (Erişim: 15.10.2023).

<https://www.zmo.org.tr/genel/bizden-detay.php?kod=9725&tipi=24&sube=3>, (Erişim: 17.10.2023).

Extended Abstract

In the Republic's early years, Law No. 601 on the Privileges and Exemptions Granted to Sugar Factories, adopted on April 5, 1925, authorized the government to establish and produce sugar factories, paving the way for sugar production in Türkiye. Following this, the Alpullu Sugar Factory, whose construction commenced on December 22, 1925, and the Uşak Sugar Factory on December 17, 1926, were both operationalized on November 26, 1926. Despite this significant step in producing the first sugar, the demand could not be fully met then.

To bolster Türkiye's sugar production and mitigate reliance on imports, the Eskişehir Sugar Factory was inaugurated on December 5, 1933, followed by the opening of the Turhal Sugar Factory on October 19, 1934. These initiatives aimed to enhance domestic sugar production and reduce the need for imports in Türkiye.

The surge in production during this timeframe managed to fulfill the demands of the years 1929-1930. However, the impact of the 1929 Depression decreased the populace's purchasing power, leading to prices hovering at approximately 30-40 kuruş. Consequently, consumption plummeted to 50 thousand tons per year during this period.

In 1934, four companies endeavored to combat the challenges posed by the Great Depression and aimed to boost consumption. Unfortunately, these efforts did not yield the desired results. Consequently, the Ministry of Economy sought assistance by inviting Austrian Dr. Gustav Mikusch to Türkiye to compile a report addressing the situation. As a response, sugar companies sought financial aid from lending institutions. Moreover, state-owned banks facilitated the formation of new entities. These collective actions culminated in the establishment of the Turkish Sugar Factories (Inc.) in 1935.

Following the formation of the Turkish Sugar Factories Inc. through a collaboration between Sümerbank, Ziraat, and İş Bank, the consolidation of four factories and the subsequent price reduction set the stage for a surge in sugar consumption in 1935. Consumption escalated to 60 thousand tons during this period due to these measures. The consumption continued to rise, reaching

90,000 tons in 1937 and 97,000 tons in 1938, whereas production remained at 51,000 and 42,000 tons respectively. This substantial consumption outstripping the production capacity underscored the necessity for establishing new factories to meet the escalating demand.

Given this circumstance, Turkish Sugar Factories Inc. acknowledged the limitations stemming from Türkiye's economic conditions, focusing on educating villagers and enhancing beet agriculture rather than constructing additional factories. Through this approach, leveraging improved methods and yields per hectare, they successfully augmented sugar production. These efforts aimed to elevate production levels to match those of more developed nations.

The sugar industry played a significant role in bolstering the national economy during the Atatürk period. The progress made in the sugar industry played a pivotal role in fostering the overall development of agriculture. During this period, deliberate endeavors were undertaken to broaden sugar beet cultivation in Thrace and Anatolia, regions predominantly engaged in single-crop production. To ensure both the production of sugar and its raw materials, factory officials collaborated closely with beet growers. They offered training sessions aimed at enhancing agricultural techniques, fostering a cooperative relationship, and improving the expertise of the beet growers. The beet production contract was pivotal in fostering collaboration between farmers and agricultural organizations within the sugar industry. Both parties supported each other in fulfilling the administrative, technical, and financial requirements outlined in the contract. Among the various cultivated plant growers, sugar beet producers notably attained a technical advantage or superiority. Since the inception of this industry, experts have been actively involved in training beet producers while providing them with machinery, tools, materials, credit, and fertilizer support. These initiatives significantly improved agricultural practices, resulting in increased yields. This progress is evidenced by the substantial rise in beet yields, which surged by 49.77% from 872 kilograms per acre in 1926 to 1,306 kilograms in 1938.

The sugar policies implemented during this period also positively impacted the livestock sector. Efforts were directed toward promoting livestock breeding by providing enhanced animal feed options and addressing the breeding requirements of farmers. The practice involved utilizing the animal feed produced as a by-product during factory sugar production. In this context, beet leaves and heads became dry and wet fodder in cow breeding. The nutritional richness found in 100 kilograms of beetroot, equivalent to 1.114 kilograms of meat, has underscored the significance of beetroot in advancing animal husbandry.

Furthermore, the residual pulp remaining after the extraction of beet pulp in the factories has been acknowledged as a valuable and beneficial animal feed.

The nutritional richness of 100 kilograms of this plant residue is substantial, as it can yield approximately 1,514 kilograms of meat. This significance underscores the importance of utilizing this plant residue as a valuable component in animal feed production. Beet pulp is consumed both dry and wet. Using beet tops and leaves, molasses, and bagasse as feed during sugar production has played a pivotal role in fostering the growth of livestock breeding in Türkiye. This practice has notably contributed to an upsurge in milk production within the country.

The sugar industry played a significant role in facilitating access to credit for farmers. In this way, they relied on bank loans to meet their needs for tools, machinery, seeds, and fertilizers. Moreover, beet cultivation emerges as a promising solution to unemployment concerns, offering 100 days of employment for landless farmers and agricultural workers. This duration significantly surpasses the employment opportunities provided by other crops, presenting four times more employment than sunflower and 18 times more than wheat.

Utilizing lignite, coke, coal, fuel oil, limestone, chemical packaging, and diverse materials within this industry significantly increased the workload across multiple areas. This utilization expanded the demand for these resources and created opportunities for support industries, consequently stimulating economic growth in various sectors. Additionally, the transportation of beets and auxiliary materials to the processing facilities and the subsequent transportation of sugar, spirit, molasses, and bagasse to consumption points significantly bolstered both rail and road transportation systems

When domestic sugar production met the necessary levels, it served as a means to curtail imports, effectively conserving foreign currency that would otherwise have been used for these imports. This strategic management of resources supported the development of the Turkish economy. During periods of high production, exports played a pivotal role in balancing the trade deficit, effectively contributing to stabilizing the trade balance. Additionally, the excise tax levied on sugar bolstered the national income.